ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

1—15 ՕԳՈՍՏՈՍԻ 1998 Թ.

№ 15 (124)

ԳԻՆԸ՝ 50 ԴՐԱՄ

Հուլիս, 1998 թ. Մ. Սարյան փ. № 18։ Հնչում է զանգը։ Դուռը բացում է գիտնականի որդին և ինձ առաջնորդում դեպի սենյակ. ակադեմիկոսը թեյ էր խմում։

Ազնվություն, պարտաճանաչություն, աշխատասիրություն։ Ահա նշանաբանը 89 տարեկան գիտնականի։

Ճարտարապետության դոկտոր, պրոֆեսոր, արվեստի վաստակավոր գործիչ, Թորոս Թորամանյանի անվան մըրցանակի դափնեկիր, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի ակադեմիկոս Վարազդատ Հարությունյանը երկար ու ձիգ ճանապարհ է անցել՝ Վան, Թիֆլիս, Երևան։ Մեր զրույցը սկսում ենք գիտնականի ծննդավայր Վանից։

...Իսկ ճանապարհը սկսվել է Վանա լճից

— Հայրս ու մայրս ունեցել են երեք դուստր և չորս տղա։ Ընտանիքում հինգերորդն եմ։ Ինձանից հետո եղել են Գուրգեն եղբայրս և Արփենիկ քույրս։ Մեր ծնողները իրենց յոթ երեխաների ծննդյան տարիներն ու ամիսները գրանցելիս են եղել մեր տան սնդուկի կափարիչի հետևի մասում։ Երբ գաղթեցինք, սնդուկը մնաց Վանում։ Յոթ երեխայի ծննդյան ամիս-ամսաթիվը պարզ չէր հիշվում։ Մայրս ասում էր՝ իմ բոլոր երեխաները ծնվել են աշնան ամիսներին։ Ես էլ ճիշտն ասած, պետք է վերջին անգամ անձնագիրս փոխեի, միլիցիայում ասացին՝ ընկեր Հարությունյան, ծննդյան թիվը գրված է, ամսաթիվ չկա։ Ասացի՝ գրեք նոյեմբերի 29-ը՝ Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման օրը։ Հետագայում, տարիներ անց, մեր ինստիտուտի դասախոսներից մեկը զբաղվում էր 1915 թվականի որբերի պատմությամբ։ Կարողացել էր հայտնաբերել ժամանակին Թիֆլիսում լույս տեսած «Համբավաբեր» անունով մի ամսագիր։ 1916 թվականի մարտ ամսվա համարում հրատարակված էր «Միրանավորի» որբանոցի որբերի լրիվ ցուցակը։ Ես գրված էի 1910 թիվ։ Իմ աշակերտական տետրերում և վկայականներում ամեն տեղ գրված էր 1910 թիվ, ամիս չկար։ Իսկ այդ «Համբավաբերի» որբերի ցուցակում ես գրանցված եմ № 204 որբի դիմաց՝ Տեր-Հարությունյան Վարազդատ, վանեցի, 7 տարեկան։ Եթե ես 1916 թվականին 7 տարեկան եմ եղել, իսկ այդ ժամանակ իմ տարիքը ավելի լավ էի հիշում, ուրեմն ես ոչ թե 1910 թվականի ծնված եմ, այլ 1909-ը։ Իսկ ինչ վերաբերում է նոյեմբեր ամսին, տարիներ հետո մեր բարեկամներից մեկը ինչ որ մի դեպքի կապակցությամբ ասաց, դու նոյեմբերին ես ծնվել, 23-ին։ Իմ մտածածից մի շաբաթվա տարբերությամբ, այսինքն ամեն ինչ ճիշտ է։

— Պարոն Հարությունյան. Դուք 89 տարեկան եք։ Ինչո՞վ կբացատրեք Ձեր աշխուժությունը, եռանդը, ուժը, աշխատասիրությունը։

— Ճիշտն ասած, բոլոր իմ հատկությունները բերել եմ Վանա ծովի ափերից։ Մեր վանեցիները՝ ընդհանրապես, և իմ հարազատներն ու շրջապատը աշխատասեր են, աշխույժ և եռանդուն։ Ես բացառություն չեմ կազմում։ Գուցե մի քիչ ավել, մի քիչ պակաս, բայց այդ հատկություններով օժտված եմ։ Երևի դրանով կարելի է բացատրել այն արդյունքները, որ ես այս առաջացած տարիքում ունեմ։

— Մի ամբողջ կյանք տեսած գիտնական, մարդ, Ձեզ ինչն է հատկապես հետաքրքրում այսօրվա կյանքում։

— Այսօր ինձ նախ և առաջ, որպես հայ, հետաքրքրում է իմ ժողովրդի ներկա ճակատագիրը, նրա առօրյան։ Հետաքրքրում է նաև իմ ունեցած աշխատությունների հավաքումը և հրատարակումը, որով մտահոգված եմ և հիմա զբաղված եմ դրանցով։ Հույս չունեմ, որ ինձանից հետո դրանք երբևէ լույս կտեսնեն։

— Դուք Ձեր կյանքում տեսած կլինեք շատ ուրախություններ և տխրություն։ Ինչը չի մոռացվում։

— Ես չեմ կարող մոռանալ գաղթը, որբանոցները, զրկանքները, որոնցով լի է իմ մանկությունը։ Չեմ կարող մոռանալ նաև գիտական ասպարեզում ձեռք բերած առանձին ուրախալի հաջողություններն ու հայտնագործությունները։ Դրանցից մեկը կապված է Արուճի պալատի պեղումների հետ։ Երբ բացվեցին առանձին ճարտարապետական բեկորներ, խոյակներ, խարիսխներ։ Դրանք շատ նման էին Դվինի պալատին։ Իրականացավ իմ այն գիտական վարկածը, որ վաղ միջնադարի աշխարհիկ ճարտարապետությունը ունեցել է միևնույն հորինվածքային սկզբունքը, ինչպես եկեղեցական շենքերը։

— Ամենահեղինակավոր մարդը, որի հետ շփվել եք։

— Ճիշտն ասած այդպիսի հարցին դժվար է պատասխանել։

— Ինչո՞ւ։

— Որովհետև իմ կյանքում ոչ թե մեկ, այլ բազմաթիվ մեծերի հետ եմ առնչվել։ Եղիշե Չարենց, Ավետիք Իսահակյան, Մարտիրոս Սարյան, Անաստաս Միկոյան, Վեհափառ Վազգեն Առաջին։ Դրանք չափազանց շատ են։

— Քանի որ խոսք բացվեց մեծերի մասին, ի՞նչ եք հիշում Չարենցից։

— Չարենցի հետ իմ հանդիպումները եղել են ոչ երկար։ Ես չեմ կարող ասել, որ ես նրան մտերիմ եմ եղել։ Բայց հպարտ եմ, որ այդ մեծ բանաստեղծին երիտասարդ տարիներիս ոչ միայն կարճատև հանդիպումներ ունենալու առիթ եմ ունեցել, այլ Չարենցի հետ քեֆի սեղանին նստելով, նրա համար երգել եմ Սայաթ-Նովա։ Ավելի մոտիկ, ավելի երկարատև իմ կապերը եղել են ուրիշ մեծերի հետ՝ Իսահակյան, Սարյան, Բունյաթյան։ Քառասուն տարի եղել եմ Էջմիածնի Մայր Աթոռի ճարտարապետական հանձնաժողովի՝ սկզբում անդամ, ապա՝ նախագահ։ Այդ տարիներին առիթ ունեցա մերձենալու Վազգեն Առաջին կաթողիկոսի հետ։ Հպարտ եմ և գոհ, որ այդ ծանոթությունը և համագործակցությունը տեղի ունեցավ։ Ես նրան համարում եմ իսկական արժանի լուսավորչի գահին։ Դա մեր լավագույն և երկարատև կաթողիկոսը եղավ։

— Գիտությունից դուրս Ձեր հետաքրքրությունները։

— Առօրյա կյանքը։ Աշխատանք պարտեզում։ Ճանապարհորդություններ երկրի ներսում, տարբեր երկրներում։ Եվ, ինչու չէ, նաև ուրախ ժամանցներ շքեղ սեղանների շուրջ։ Կերուխում, երգ, երաժշտություն։ Ամբողջ կյանքում երգը ինձ ուղեկցել է։ Երգով եմ անցկացրել իմ կյանքը։ Նույնիսկ անհարմար է ասել, շատերի հիշողության մեջ մնացել եմ որպես երգիչ։

— Ո՞րն է Ձեր սիրած երգը և հիմնականում ինչ երաժշտություն եք լսում։

— Իմ ամենասիրած երգը, որ ես կատարել եմ ամենուրեք և՛ այստեղ և՛ սփյուռքում, դա Վանի մեր նշանավոր երգն է՝ Դել լամանը։ Սիրում եմ Կոմիտաս, սիրում և կատարում եմ Սայաթ-Նովա։ Ինձ համար խորթ չէ նաև դասական, ռուսական և եվրոպական երաժշտությունը։

— Երազել եք լինել ակադեմիկոս։

— Տարօրինակ է այդ հարցը, եթե ասեմ՝ չեք էլ հավատա։ Ոչ մի անգամ չեմ երազել ակադեմիկոս լինել։ Ես, ընդհանրապես, երբ աշխատել եմ, գրել, հրատարակել, երբեք փառքի չեմ ձգտել, ոչ էլ շահի։ Դրանք իրենք են եկել, որպես պատասխան իմ աշխատասիրությանն։ Երբ մենք ավարտեցինք ինստիտուտը, տիկինս գնաց ճարտարապետական արվեստանոց աշխատելու, ես մնացի ինստիտուտում, լաբորանտ։ Ինքը ստանում էր ամսական 700 ռ., իսկ ես՝ 250 ռուբլի։ Ես այդ զոհաբերությանը գնում էի գիտակցորեն։ Որովհետև ուզում էի աշխատել այնտեղ, որտեղ աշխատելով ես կարող էի հասնել իմ նպատակին։ Այսինքն, դառնալ հետազոտող, գիտնական։

— Մարդու որ հատկանիշն եք գնահատում։

— Մարդու մեջ գնահատում եմ նախ և առաջ հայրենասիրությունը, նվիրումը իր հարազատ ժողովրդին և գործնականությունը, այսինքն՝ օգտակար աշխատանք հայրենիքի, ժողովրդի համար։

— Խորհուրդներ ընդունում եք։

— Իհարկե, ընդունում եմ,

(Շարունակությունը՝ 3-րդ էջում)

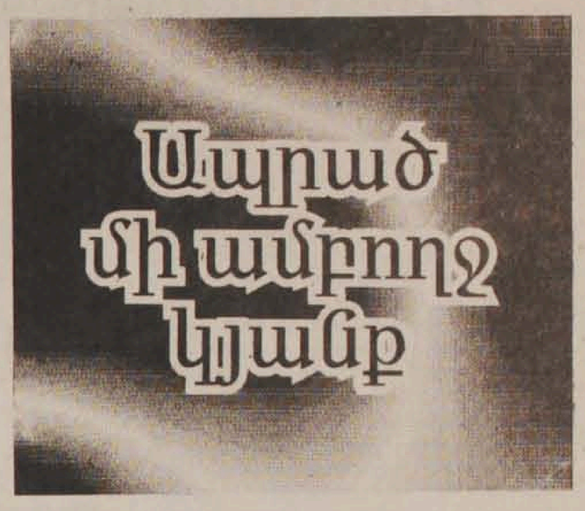

Տեսակետ՝ այն կողմից

ՀԱՅ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԲԱԽՄԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԵՐԸ ԵՎ ԱՅՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՋԱՆՔԵՐԸ

Էլխան ՄԵԼԹԻԵՎ

(Էլխան Մելթիևը դասավանդում է Բաքվի Արևմտյան Համալսարանում)

ԲԱԽՄԱՆ ՍԿԻԶԲԸ

Լեռնային Ղարաբաղում բախումը սկսվեց Ադրբեջանի Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Հայաստանին վերամիավորելու կոչերից։ Այդ ընթացքում առաջ էին քաշվում փաստարկներ, որ մարզի տնտեսական-մշակութային հետամնացությունը, Ադրբեջանի ղեկավարության խտրականությունները, Հայաստանի հետ մշակութային կապերի բացակայությունն են Լեռնային Ղարաբաղի հայերի մոտ Հայաստանին միանալու ցանկության պատճառ հանդիսացել։ Իրադարձությունների զարգացումը, այնինչ, ցույց տվեց, որ բախումը ամենևին էլ կապված չէր տնտեսական-մշակութային պատճառների հետ, այլ նախաձեռնվել էր լոկ մեկ նպատակով։ Ադրբեջանի հայաբնակ հողերը միացնել Հայաստանին։ Ինչպես հետագայում պարզվեց, այդ մարզի հատկապես ադրբեջանաբնակ բնակավայրերը չունեին դպրոցների, հիվանդանոցների, ճանապարհների անհրաժեշտ քանակություն, գազամատակարարում և հեռախոսային կապ։ Ադրբեջանի կենտրոնական իշխանությունները արհամարհում էին այդ բնակավայրերում ապրող մարդկանց շահերը։ Դա, բնականաբար, չէր նշանակում, որ Հայաստանի և Ադրբեջանի մյուս շրջանները ապահովված էին ավելի լավ կենսապայմաններով։ Ընդհարման սկզբնական շրջանում, ԼՂԻՄ-ում կյանքի մակարդակը ուսումնասիրող խորհրդային գիտնականների դիտարկումները ցույց տվեցին, որ այն այստեղ ավելի բարձր էր, քան Ադրբեջանի և Հայաստանի մյուս տարածաշրջաններում։ 80-ական թվականների սկզբում Հայաստանում սկսված ցույցերն ու գործադուլները, իբր թե, ուղղված էին ԼՂԻՄ-ի հայերի «փրկության» նպատակին։ Կազմակերպիչները արհամարհում էին այն փաստը, որ այդ ժամանակ Բաքվում ապրում էին մոտ 250 հազար հայեր։ Այդ մարդկանց մեծամասնությունը ժամանակին Բաքու էին տեղափոխվել Խորհրդային Միության այլ բնակավայրերից, իսկ նրանց մի մասը, առաջ բնակվում էր Հայաստանում։ Ադրբեջանաբնակ հայերի նկատմամբ ցանկացած «խտրականության» կիրառության բացակայությունը հաստատվում է նաև այն հանգամանքով, որ էթնիկապես «անխառն» հայերը պատասխանատու պաշտոններ էին զբաղեցնում Ադրբեջանական ԽՍՀ վարչական, իրավապահական և դրամական (ընդհուպ մինչև նախարարական) համակարգերում։ Հայ էր Ադրբեջանի նախարարներից մեկը, Բաքու քաղաքի շրջաններից մեկի (ԼՂԻՄ-ի հայերի թվին երեք անգամ գերազանցող բնակչության թվով) ղեկավարներից մեկը։ Հայերը աշխատում էին հանրապետական դատախազության ու պետական անվտանգության ղեկավարություններում և ղեկավարում էին բոլոր հայաբնակ շրջաններում։ Սկզբնական շրջանում բարձրացված մշակութային-տնտեսական հիմնահարցերը հետագայում փոխարինվեցին «պատմական արդարացիություն» պահանջող կարգախոսներով, որոնք հայտարարում էին, որ իբր, ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանին է «հանձնել» Ստալինը։ Հաստատվում էր, որ ստալինյան բռնությունների զոհերի իրավունքների վերականգնման լույսի ներքո ԼՂԻՄ-ը պետք է փոխանցվի Հայաստանին։

Մինչև 1923 թ. այդպիսի աշխարհագրական կամ վարչական հասկացողություն, ինչպիսին է «Լեռնային Ղարաբաղը», գոյություն չուներ։ **«Լեռնային Ղարաբաղ»** հասկացողությունը (ադրբեջաներեն Դագլիլ-Գարաբագ), որպես աշխարհագրական անվանում առաջացել է 1923 թ., երբ Ղարաբաղի լեռնային հատվածում Ադրբեջանի հանրապետական կառավարությունը, այդ շրջանի բնակչության համար **վարչական միավոր կազմավորեց։** Այն փաստը, որ հայերը այդ շրջանում մեծամասնություն կազմեցին, բացատրվում է անցած դարի սկզբներին՝ **ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակ,** Պարսկաստանից հայերի մասսայական արտագաղթով։ Վերաբնակները **առանձին գյուղերի** պարսկական անվանումներ տվեցին։ Խորհրդային ժամանակներում, կառուցվեցին վերաբնակեցման տարածքները հավերժացնող հուշակոթողներ, որոնք, ա՛յս ընդհարումից հետո քանդվեցին, երևի այն նպատակով, որպեսզի ի ցույց դրվի Ղարաբաղում բնակվող հայերի ԲՆԻԿՈՒԹՅՈՒՆԸ։

ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ 1988 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՀԵՏՈ

Երբ Հայաստանում և Ստեփանակերտում հակաադրբեջանական ցույցեր էին կազմակերպվում, Ադրբեջանում շատ ադրբեջանցիներ այդ իրադարձություններին կարևորություն չէին տալիս, շարունակելով ապրել և աշխատել տեղացի հայերի հետ։ Նույնիսկ 1988 թ., Հայաստանից ադրբեջանցիների վերջնական վտարումից հետո էլ, Ադրբեջանի հեռուստատեսությունը և ռադիոն, որոնք ընդհուպ մինչև 1990 թ. վերահսկվում էին կոմունիստական իշխանությունների կողմից, հայերի և ադրբեջանցիների բարեկամության մասին հաղորդում էին հեռարձակում։ Տեղական իրավապահական մարմինները (իսկ արտակարգ իրավիճակի ժամանակ նաև զինվորական իշխանությունները), իրենց ստացած «տեղեկությունների» համաձայն, աշխատեցին ներբակալում, աշխատանքից ազատում էին ցանկացածին, ով համարձակվում էր հայերի կողմից ադրբեջանցիների նկատմամբ իրականացված բռնությունների մասին ինչ-որ բան ասել։ Այդ ընթացքում, Հայաստանի զանգվածային լրատվության միջոցները և շատ կենտրոնական-մոսկովյան թերթեր, օգտագործելով ադրբեջանցի ժողովրդի կողմից դատապարտված սումգայիթյան ողբերգական իրադարձությունները, ադրբեջանցիների «գազանային արարքների և էության», Ադրբեջանում, իբր թե տեղի ունեցած ցեղասպանության, ԼՂԻՄ-ի հայերի համար ցեղասպանության վտանգի, և արդյունքում՝ ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանի կազմում թողնելու անհնարինության մասին կամպանիա ծավալեցին։ Ադրբեջանի հայերին «պաշտպանելու» համար ստեղծվում էին զինված ջոկատներ, որոնք Հայաստանի և ԼՂԻՄ-ի ադրբեջանցիներին վախեցնելու և ահաբեկելու կամպանիա ծավալեցին։ Այդ նույն ժամանակ Բաքվում հանգիստ ապրում և աշխատում էին 200 հազար հայեր, ովքեր բացեիբաց դատապարտում էին Հայաստանի հակաադրբեջանական հիստերիան։ Կարևոր է նշել այն, որ ադրբեջանցիների մեծամասնությունը դաստիարակվել էր «խորհրդային ժողովրդի» ոգով, այսինքն՝ մարդկանց մի ընդհանրություն, որոնց արգելված էր հիշատակել իր արմատների մասին, ովքեր զրկված էին սեփական այբուբենից և դրանով իսկ զրկված էին նաև սեփական մշակութային և պատմական հիշողություններից։ Բաքուն այդ ընթացքում հենց այն քաղաքն էր, որտեղ ամենից շատ խախտվում էին ադրբեջանցիների շահերը։ Քաղաքի այն մասում, որտեղ թաղված էին դարասկզբին հայկական զինված կազմավորումների ադրբեջանցի զոհերը, ստեղծվեց բարեկամության զբոսայգի։ Պիոներների և կոմերիտականների երդման ավանդական արարողությունները անցկացվում էին հուշահամալիրում, որը նվիրված էր Բաքվի 26 Կոմիսարներին, որոնք ադրբեջանական պետականության թշնամիներն են եղել։

Հայաստանը այլ սցենարով էր զարգանում։ Այստեղ մարդիկ ազատ էին իրենց ժողովրդի պատմության մասին ֆիլմեր նկարահանելու, գրքերի տպագրության, արտասահմանցի հայերի հետ հուշերի ու միասնության ցույցերի կազմակերպման գործերում։ Այս ամենը նպաստում էր (անցյալի հետ սերտ կապեր պաշտպանելով) ժողովրդի դաստիարակության և ազգային նույնության պահպանմանը։ Երևանում կառուցված պատմական հուշահամալիրները դարձան ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման կարևորագույն օջախներ։ Այնինչ, դրանք դնում էին արմատական ազգայնամոլության հիմքերը, որոնք հարևան ժողովուրդների նկատմամբ անբարյացակամություն առաջացրեցին, որը և, վերջին հաշվով, «պայթեցրեց» բռնությունը Ադրբեջանի նկատմամբ։ Իսկ Ադրբեջանում սեփական արմատների մասին հիշելը նշանակում էր «ուղևորվել» Սիբիր։ Բաքվում, Գյանջայում, Կուբեում, Շեմախում, ներկայիս Հայաստանում և Արևելյան Թուրքիայում 1910—20 թթ. հայերի կազմակերպած ադրբեջանցիների կոտորածների մասին ականատեսների պատմությունները ընկալվում էին որպես հազարամյա հնություն ունեցող գործեր։ Խոսելով բախման սկզբում Հայաստանում և Ադրբեջանում իրադարձությունների զարգացման մասին, պետք է հիշատակել, որ հայկական կողմը, այդ ժամանակահատվածում ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին միացնելու երեք հիմնական տարբերակ ուներ։ Մի խումբը կողմ էր այն տեսակետին, որ պետք է գործել սահմանադրական ճանապարհով, բայց Ադրբեջանի և ԽՍՀՄ սահմանադրությունները ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին միավորելու իրավունք չէին տալիս։ Երկրորդ խումբը գտնում էր, որ գործաչվյան վերակառուցման լույսի ներքո, ԽՍՀՄ սահմանադրությունը կարելի էր ձևափոխել այնպես, որ հնարավոր լիներ տարածքային փոփոխությունների իրագործումը։ Երրորդ խումբը հարում էր այն մտքին, որ, քանի որ տարածքային փոփոխությունների համար իրավական մեխանիզմներ չկան, ուստի ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին միավորելու համար մնում էր միայն բռնության ճանապարհը։ 1980-ական թվականների վերջում Հայաստանում բարձրացված հակաադրբեջանական հիստերիան զինվորական խմբավորումների ընտեղծման նախապայման հանդիսացավ։ Նրանք իրենց Հայաստանի ֆիդայիներ էին անվանում (ֆիդայի՝ նշանակում է «մահվանը պատրաստ»)։ Նմանատիպ առաջին խմբերը մասնակցում էին Հայաստանից ադրբեջանցիների վտարմանը, իսկ ավելի ուշ ուղարկվեցին Ադրբեջանի հայաբնակ գոտիներ։ Նախկին Խանլարի և Շահումյանի շրջաններում, 1989 թվականի վերջում, ադրբեջանցիների նկատմամբ կիրառված բռնություններին նրանց մասնակցությունը Բաքվում լարվածության աճի հիմնական աղբյուրը հանդիսացավ։ Խորհրդային իշխանությունների կողմից

(Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում)

ԼՐԶՈՐԵՆ՝ ԼՈՒՐՋ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Կարդալով Բաքվի Արևմտյան համալսարանի դասախոս Էլխան Մեհթիևի «Հայ-ադրբեջանական բախման զարգացման առանձին հայեցակետերը և դրա կարգավորմանը նպաստող ջանքերը» խոսուն վերտառությամբ նյութը, ակամայից կարծում էի, թե հեղինակը ջանքեր կգործադրի արցախյան հիմնահարցի լուծմանը երկու կողմերի համար ընդունելի ուղիներ առաջարկել։ Սակայն խիստ հիասթափվեցի, երբ տեսա, որ նրանում բացակայում է սթափ մտածողությունը և միայն հին երգն է երգվում։ Նյութը պատրաստված է ընդամենը արտաքին գործերի նախարարության մի սովորական չինովնիկի կողմից հավաքած տեղեկատվության մակարդակով։ Եվ ոչ մի լրջություն, հեղինակը չհասկանալով և չիմանալով բուն ղարաբաղյան հիմնախնդրի պատմա-իրավական-քաղաքական ասպեկտները, հուսահատ վիճակում ցատկոտում է այս ու այն կողմ, և նրան թվում է, թե ինչ որ բան է հայտնաբերել։

Պարոն Մեհթիևին հանգամանորեն պատասխանելու համար կպահանջվի բավականին էջեր։ Սակայն բավարարվենք որոշ հարցերի շուրջ համառոտ խոսելով։

1. Որպես հայ-ադրբեջանական բախման սկիզբ, հեղինակը համարում է ութսունական թվականների վերջերին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը Հայաստանին վերամիավորելու համար վերսկսված հանրահավաքներն ու կոչերը։ Նա սխալվում է։ Արցախ-Ղարաբաղը մայր Հայաստանի հետ վերամիավորվելու համար պայքարը շարունակվել է շուրջ 70 տարի, սկսած հենց քսանական թվականների սկզբից, երբ Անդրերկրկրկոմի բյուրոյի 1921 թ. հուլիսի 5-ի ապօրինի որոշմամբ այն անջատվել է Հայաստանից և բռնակցվել Ադրբեջանին։ Հետպատերազմյան տարիներին, մանավանդ, 60—70-ական թվականներին, հարյուրավոր բողոքներ և հանրագրեր են ուղարկվել Մոսկվա և պահանջել Արցախ-Ղարաբաղը վերամիավորել մայր հայրենիքի հետ։

2. Պարոն Մեհթիևը փորձում է համոզել, թե մարզը Ադրբեջանի կազմում իբր տնտեսա-մշակութային զարգացում է ապրել և ավելի բարձր մակարդակի վրա է գտնվել, քան թե հանրապետության մյուս շրջանները։

Հեղինակը այստեղ դիմում է բացահայտ կեղծիքի։ Այդ հարցին հիմնավորված պատասխանել են դեռևս 1988 թվականի մարտի սկզբին ԽՄԿԿ Կենտկոմի հանձնարարությամբ Լեռնային Ղարաբաղ եկած մի խումբ ականավոր գիտնականներ՝ իրենց կազմած զեկուցագրում, որի մի օրինակը, որքան գիտենք, ժամանակին ուղարկվել է Ադրբեջանի Կենտկոմ։

3. Հեղինակը, կրկնելով Ադրբեջանի մի շարք պատմաբանների երգած երգը, նշում է, թե հայերը Լեռնային Ղարաբաղում մեծամասնություն են կազմել սկսած 1826-1828 թվականների ռուս-պարսկական պատերազմից հետո, երբ ներգաղթել են Պարսկաստանից և տեղավորվել Ղարաբաղում։ Մեհթիևը փորձել է այստեղ գնալ նաև Հեյդար Ալիևի 1998 թ. մարտի 26-ին ստորագրած «Ադրբեջանցիների ցեղասպանության մասին» հրամանագրի հետքերով։ Այստեղ արժե մի փոքր «դաս» տալ պարոն Էլխանին։ Այսպես. 1722 թ. տրվյալներով Արցախ-Ղարաբաղում, իրենց պատմական օրրանում, կար 100 հազար հայ ընտանիք։

Հարյուր տարի անց, 1829 թվականին վիճակը այլ էր։ Մի շարք հանգամանքների հետևանքով այստեղ գտնվող արդեն 18.5 հազար տնտեսության 1/3-ն էին հայեր, մնացածը քրդեր էին, թուրք-թաթարներ և այլազգիներ, որոնցից մեծամասնությունը քոչվոր էին ու զբաղվում էին խաշնարածությամբ։ Ռուս-պարսկական պատերազմից հետո Պարսկաստանից ներգաղթված հայերից 3500 մարդ կամ 750 հայ և հույն ընտանիքներ են տեղավորվել Արցախ-Ղարաբաղում։

Արցախ-Ղարաբաղում տեղավորվածները կազմում էին ամբողջ ներգաղթվածների 2,8 տոկոսը։ Շուտով 300 ընտանիք հեռանում է Արցախից։ Այստեղ մնում են մոտ 2000 հոգի, կամ ներգաղթվածների 1,6 տոկոսը։

Ներգաղթվածներին տեղավորել էին ներկայիս ԼՂՀ Մարտակերտի շրջանի հարթավայրային տարածքում և հայկական հնագույն Պարտավի (Բարդա) մոտերքում։ Սովը ու ժանտախտը հնձում էր մարդկանց։ Այստեղ մնացած թե հնաբնակները և թե նորաբնակները, ընդամենը մի քանի հարյուր ընտանիք, կեղեքվում էին «թաթար բեկերի կողմից»։ Երեք ամսում մահանում են 1012 հոգի, իսկ մնացածներին «շրջակա քոչվոր թաթարները... թալանեցին նրանց ողջ ունեցվածքն ու անասունները»։ Ահա իսկությունը, պարոն Էլխան։

Իսկ ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբաղի վարչական կառուցվածքին, ապա կասենք հետևյալը. 1867 թ. դեկտեմբերի 9-ի Ալեքսանդր 2-րդ ցարի ստորագրած կանոնադրությամբ ստեղծվում է Ելիզավետպոլի նահանգը, որի մեջ մտցվեցին Արցախ-Զանգեզուրը և Գանձակի (Գյանջա) հայկական շրջանները։ Նահանգի մեջ ընդգրկված մոտ 500 հազար բնակչությունից ավելի քան 300 հազարը հայեր էին, իսկ մնացածը մահմեդականները, ռուսներ, հույներ և այլ էթնիկական խմբեր։ Տվյալները համոզում են, որ այդ նորաստեղծ նահանգը ավելի շատ հայկական էր։ Հետագայում, 1883 թ. Շուշիի գավառի մեջ, որի բնակչության բացարձակ մեծամասնությունը հայեր էին, մտցվեցին հիմնականում մուսուլմանաբնակ Ջիվանշիրի և Ջեբրաիլի շրջանները, այսինքն Արցախ-Ղարաբաղի լեռնային և հարթավայրային շրջանները միավորվեցին։ Չնայած դրան, 1897 թ. մարդահամարի տվյալներով Արցախ-Ղարաբաղում բնակվող 54841 ընտանիքից 18616-ը հայեր էին, իսկ մնացածը՝ թուրք-թաթարներ, քրդեր, ռուսներ, հույներ և այլազգիներ։

1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո վիճակը փոխվեց։ Բաթումի պայմանագրով, որը հայերի համար խիստ նվաստացուցիչ էր, նախկին Ելիզավետպոլի նահանգը հայտարարվեց Ադրբեջանի՝ թուրքերի երկունքից ծնված այդ նորաթուխ պետության տարածք։ Արցախ-Զանգեզուրը չընդունեց Բաթումի պայմանագիրը։ Այդ իրադարձություններից մեկ ու կես ամիս անց՝ հուլիսի 22—26-ը

(Շարունակությունը՝ 2-րդ էջում)

Տեսակետ՝ այն կողմից

ՀԱՅ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԲԱԽՄԱՆ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԵՐԸ ԵՎ ԱՅՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐԵԼՈՒ ՋԱՆՔԵՐԸ

Էլխան ՄԵԼԷԹԻԵՎ
(Էլխան Մելիթիևը դասավանդում է Բաքվի Արևմտյան Համալսարանում)

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

տեղական բնակչությանը պաշտպանելու միտումների բացակայությունը և ադրբեջանական ղեկավարության անգործությունը, Բաքվում առաջացրեցին հակախորհրդային, հակակոմունիստական ընդվզումներ, որոնք 1990 թ. հունվարի 20-ին ԽՍՀՄ կոմունիստական իշխանությունների կողմից դաժանաբար ճզմվեցին: Հունվարի 20-ի իրադարձությունները, ինչպես այս բախման հարցում, այնպես էլ Ադրբեջանի քաղաքական կյանքի այլ ոլորտներում խաղացին և այսօր էլ շարունակում են ապակայունացնող դեր խաղալ: Բանն այն է, որ Բաքվում և հանրապետության այլ շրջաններում մտցված արտակարգ իրավիճակը պահպանվեց մինչև 1991 թ. սեպտեմբեր (մինչև ԽՍՀՄ-ի անկումը): Արտակարգ իրավիճակի պայմաններում, հանրապետության պառլամենտի ընտրությունները ոչ թե երկրի քաղաքական կյանքի դրությունը, այլ պառլամենտի նկատմամբ կոմունիստական հրկոկության բռնի վերականգնումը արտահայտիչ նպատակ ունեին: Եվ դա ԽՍՀՄ անկումից առաջ ու հետո հանրապետությունում կայուն պետական կառույցների ստեղծման նախագծերի խորտակման գլխավոր աղբյուր հանդիսացավ:

Հայաստանում, մասնավորապես այդ նույն ժամանակահատվածում, անցկացվեցին համեմատաբար ազատ պառլամենտական ընտրություններ և հասարակության գերիշխող ուժերը հայթայթեցին: Դա նպաստեց հասարակական կարգուկանոնի ապահովմանը և հանրապետությունում կայուն պետական ինստիտուտների ըստեղծմանը: Առաջին հերթին, գոյություն ունեցող զինված խմբավորումների մեծամասնությունը միավորվեց և դարձավ Հայաստանի զինված ուժերի հիմքը: Նրանք բազաներ ստացան, զինավարժություններ անցկացրեցին և ԽՍՀՄ անկման ժամանակահատվածում Հայաստանը նախկին միության միակ հանրապետությունն էր, որն ուներ իր սեփական բանակը: Իրադարձությունների այդպիսի զարգացումը հանգեցրեց այն բանին, որ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո, անգամ Ադրբեջանը կանգնեց զինված Հայաստանի դեմ: Դեռ մինչև ԽՍՀՄ-ի անկումը Հայաստանում ստեղծվում էին բազմաթիվ զինված կազմավորումներ, որոնք գրավելով Խորհրդային Միության զինված ուժերի և Հայաստանի ներքին գործերի նախարարությունների պահեստները՝ զենք և զինամթերք էին ձեռք բերում: 1990 թ. ամռանը Հայաստանը դարձավ Խորհրդային կենտրոնական իշխանությունների կողմից չվերահսկվող զինված կազմավորումների ճամբար և ադրբեջանական գյուղերը, Ադրբեջանի ներսում, դարձան այդ ուժերի բռնությունների թիրախ: Այդ ժամանակահատվածում ԽՍՀՄ պաշտպանության և ներքին գործերի նախարարությունների լրատվական ծառայությունները ամեն օր հայտնում էին ադրբեջանական գյուղերի վրա հայկական զինված ուժերի հարձակումների և նրանց հետ խորհրդային բանակի և ՆԳ-ի ընդհարումների մասին: ԽՍՀՄ ներքին գործերի նախարարության ղեկավարները հիմնվելով Հայաստանի պառլամենտի կողմից անհրաժեշտ որոշումների «չընդունման» վրա, ոչ միայն չէին ձեռնարկում այդ ուժերին զինաթափելու ուղղությամբ (չնայած մոսկովյան զինված ուժերի մուտքը Բաքու կազմակերպվեց առանց որևէ որոշման): Ադրբեջանի համար, նույնիսկ այդ ժամանակահատվածում, խորհրդային իշխանությունների անգործնականությունը այդ ուժերի զինաթափման գործում գաղտնիք չէր: Հիմա արդեն վերանայելով Մ. Գորբաչովի և խորհրդային այլ առաջնորդների հիշողությունները, պատասխանը ավելի հստակ է երևում. ՅՈՒԿՎԱՑԻ ամենաբարձր մակարդակներում համակրանքը հայերի կողմն էր...

Հայկական ուժերը առաջին լայնամասշտաբ զինված գործողությունները սկսեցին 1991 թ. սեպտեմբերին՝ հակամարտության շրջան Ռուսաստանի Դաշնության և Ղազախստանի նախագահներ Ելցինի ու Նազարբաևի այցելություններից հետո, երբ վերջիններս հաստատեցին տարածքային փոփոխությունների անհնարինությունը: Այդ ժամանակ սկսվեցին ԼՂԻՄ-ից ադրբեջանցիներին բռնի ուժով վտարելու գործողությունները: Ընթացքում հայկական ուժերին զգալի օգնություն էին ցույց տալիս, դեռևս ԼՂԻՄ-ում մնացած, ռուսական բանակի առանձին ստորաբաժանումները: Ողողաթիոներով Հայաստանից օգնության եկած հայկական ջոկատները գբաղվում էին էթնիկական «մաքրազարդումներով», Ղարաբաղի ադրբեջանական գյուղերում չխնայելով ոչ ոքի: Միայն Մեշալի գյուղում սպանվել է 28 մարդ, որոնց մեծամասնությունը երեխաներ և կանայք էին: Ադրբեջանական գյուղերի բնակչությունը լրիվ անգեն էր: Ռուս զինծառայողները հաճախ մտնում էին ադրբեջանական գյուղեր և ասում «մենք ձեզ չենք կարող հայերից պաշտպանել, հեռացեք»:

1992 թ. հունվարի վերջին, ԼՂԻՄ-ում ադրբեջանական էին մնացել միայն Շուշիի շրջանի գյուղերը և Խոջալու քաղաքը: Գարդաղլի գյուղում ողջ մնացած 100 բնակիչների ճակատագրի մասին, մինչև այժմ, ոչինչ հայտնի չէ: Այդ նույն ժամանակահատվածում հայկական ուժերը խփեցին Ադրբեջանի ղեկավարության կեսին և ռուս ու ղազախ գեներալների տեղափոխող ուղղաթիռը: 1992 թ. փետրվարի լույս 26-ի գիշերը հայկական զինված ուժերը, ռուսական բանակի 366-րդ գնդի աջակցությամբ, շրջապատելով Խոջալու քաղաքը, գրոհի ընթացքում ոչնչացրեցին ադրբեջանցի բոլոր խաղաղ բնակիչներին: Ավելի քան 600 մարդ՝ հիմնականում կանայք, ծերեր, երեխաներ, ամբողջ ընտանիքներ դարձան հայ մարտիկների զոհը: 1992 թ. մայիսին օկուպացվեց Շուշին և այսպիսով բոլոր ադրբեջանցիները վտարվեցին նախկին ԼՂԻՄ-ից:

1992 թ. հունիսին, ադրբեջանական բանակը, համաձայն Տաշքենդի պայմանագրի, ստանալով խորհրդային բանակի զենքի ու զինամթերքի իր բաժինը, անցավ հակահարձակման և ազատագրեց Մարտակերտի մեծ մասն ու նախկին Շահումյանի շրջանը: Դրությունը անփոփոխ մնաց մինչև 1993 թ. փետրվարը, մինչև ադրբեջանական բանակի ստորաբաժանումների հրամանատարության շարքերում տիրող տարաձայնությունները: Օգտվելով առիթից, հայկական ուժերը հարձակման անցան և, փաստորեն, առանց դիմադրության հասան մինչև Մարտակերտ: 1993 թ. մարտի վերջին հայկական ուժերը օկուպացրեցին Քելբաջարը ու Լաչինի շրջանի մնացած մասը և այսպիսով՝ նախկին ԼՂԻՄ-ը միավորեցին Հայաստանին: Կրակի երկամսյա դադարեցումից հետո, հայերը օգտվելով Ադրբեջանի ներքին կյանքում տիրող քաղաքական անկայուն վիճակից, անցան հարձակման, և 1993 թ. հոկտեմբերին օկուպացրեցին Ադրբեջանի Աղդամի, Ֆիզուլիի, Ջեբրաիլի, Կուբաթլուի և Զանգելանի շրջանները, որոնք ԼՂԻՄ-ի վարչական սահմաններից շատ հեռու են գտնվում: 1993 թ. դեկտեմբերին ադրբեջանական ուժերը որոշ գյուղեր ազատագրեցին, սակայն հանրապետության կյանքում առկա անկայուն վիճակի պատճառով ստիպված էին ընդունել կրակի դադարեցման առաջարկը: Այդ համաձայնությունը, որը ստորագրվել է 1994 թ. մայիսին, Ռուսաստանի Դաշնության միջնորդությամբ, մնում է ուժի մեջ և պահպանվում է:

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԱՄՆ-Ի ԴԵՐԸ ԲԱԽՄԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Հայաստանի և Ադրբեջանի անկախացումից հետո, Իրանը սկսեց ակտիվ միջնորդական գործունեություն ծավալել, որը իր կատարյալ զարգացմանը հասավ Թեհրանում, երբ հայ և ադրբեջանցի ղեկավարները կրակի դադարեցման ու հետագա բանակցությունների վարման մասին պայմանագիր ստորագրեցին: Բայց հենց այդ օրը, հայկական զինված ուժերը օկուպացրեցին Շուշին, և դրանով իսկ չեզոքացրեցին իրանական միջնորդների բոլոր ջանքերը: Չնայած, որ Իրանը միշտ հայտարարում էր գրավված տարածքներից հայկական բանակի դուրս բերման և Հայաստանի կողմից Ադրբեջանի ինքնուրույնությունը հարգելու մասին, նա, այնուամենայնիվ, Հայաստանի հետ պահպանում է ակտիվ առևտրական հարաբերություններ՝ Հայաստանին մատակարարելով ռազմական նշանակության էներգետիկ ռեսուրսներ: Վերջերս, սակայն, Իրանը առաջարկեց միջնորդության իր նոր առաքելությունը և Հայաստանի նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը Իրանի հետ հարաբերությունները որակեց որպես իր արտաքին քաղաքականության առաջնայնություն:

Թուրքիան առաջին պետությունն էր, որ ճանաչեց Ադրբեջանի անկախ պետականությունը: Թուրքիան Ադրբեջանին աջակցում է բոլոր միջազգային ատյաններում և պահանջում է, որ հայկական ուժերը դուրս բերվեն Ադրբեջանից: Հայաստանը փորձում է Թուրքիայի հետ տրանսպորտային և առևտրական կապեր ստեղծել, ձգտելով դա անել առանց ադրբեջանական հողերից իր զորքերի դուրս բերման: Այնինչ, Թուրքիան գտնում է, որ սահմանների նման բացումը կարող է դիտվել որպես հայկական ագրեսիայի խրախուսանք:

Այս բախման գործընթացում, այնուամենայնիվ, ամենահեղինակավոր և շահագրգռված կողմը Ռուսաստանն է: Իրավիճակը այնպիսին է, որ առանց Ռուսաստանի միջնորդության, տարածաշրջանում, խաղաղության հասնելը անհնարին է թվում: Ռուսաստանը շահագրգռված է տարածաշրջանում կայունության հաստատման համար, սակայն դժվարությունն այն է, որ Ռուսաստանի շահերը և միջնորդական առաքելությունների նպատակները երբեմն չեն համընկնում: Դա արտահայտվում է նրանում, որ Ռուսաստանը պաշտպանում է Թուրքիայի և Պարսկաստանի հետ ունեցած հայկական սահմանները, Հայաստանում ունի իր ռազմական բազաները և այդ երկրի հետ փոխադարձ անվտանգության պայմանագիր է ստորագրել: Ռուսաստանը Հայաստանին օգնում է՝ ռազմական կառույցներում և նրան ռազմական սարքավորումներ է մատակարարում: Այդ նույն ժամանակ ռուսական ռազմական բազաները և սահմանապահ զորքերը դուրս են բերվում Ադրբեջանից...

Ռուսաստանը իր միջնորդական առաքելությունը իրականացնում է ինչպես եռակողմանի կարգով, այնպես էլ որպես Մինսկի խմբի համանախագահ: Որոշ ռուսական գերատեսչությունների (հատկապես՝ ռազմահետախուզական) առանձնահատուկ դիրքորոշումը Ադրբեջանի անկախության կապակցությամբ ազդում է երկու պետությունների հարաբերությունների վրա և նպաստում է Հայաստանի ռազմական կարողության աճին: Ռուսական նախկին միջնորդ Վ. Կազիմիրովը հենց այդ ուժերի շահերն էր արտահայտում, և հիմնականում նրա դիրքորոշումն էր պատճառը, որ հայկական կողմը բանակցությունների ընթացքում անհաշտվողականություն էր դրսևորում: Ռուսական շահերը արտահայտվում են երեք հիմնական ուղղություններով, որոնք Ադրբեջանի վրա ճնշում գործադրելու լծակներ են դարձել. ռուսական սահմանապահ ուժերը, սահմանները վերահսկելու նպատակով, Ադրբեջան մտցնելու ձգտումը, Ադրբեջանում ռազմական բազաների տեղակայումը և Կասպից ծովի ադրբեջանական մասի նավթային պաշարների համատեղ օգտագործումը: Ադրբեջանը այդ պահանջները անընդունելի է համարում:

Ադրբեջանական կողմը, հատկապես ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո, մեծ հույսեր էր կապում ԱՄՆ-ի հետ: Իրաքի կողմից Քուվեյթի գրավումին հաջորդած ԱՄՆ-ի դիրքորոշման խստությունը, թվում էր, թե ցուցադրումն է պետությունների սուվերենության և պետական ամբողջականության սկզբունքային պաշտպանության, և Ադրբեջանը դա ընդունում էր որպես նախազգուշացում՝ ուղղված ագրեսիվ պետություններին ու իր անվտանգությունը տեսնում էր միայն անկախության մեջ: ԽՍՀՄ-ի անկումից հետո, ԱՄՆ-ը նախկին խորհրդային հանրապետություններին որպես առանձին պետություններ ճանաչելու համար առաջ քաշեց հինգ սկզբունքներ: Ըստ դրանց, ԱՄՆ-ը չէր ճանաչելու այն հանրապետությունների պետականությունը, որոնք այլ հանրապետություններից ունեին տարածքային պահանջներ: Այնինչ, Հայաստանը իր քաղաքական ծանրոցում ունենալով սեփական պառլամենտի մի քանի օրենքներ, Ադրբեջանի տարածքի մի մասի բռնակցման մասին, այնուամենայնիվ, առաջիններից մեկը ճանաչվեց որպես անկախ պետություն: ԱՄՆ-ն ընդունեց Հայաստանին օգնելու մի փաստաթուղթ, ըստ որի մինչև 1996 թ. օգնության չափը հասավ աստղաբաշխական գումարի. 600 միլիոն ամերիկյան դոլար: Ամերիկայի կողմից Հայաստանին ցուցադրված նման խրախուսանքը, վերջինիս անպատիժ մնալու զգացողությունը ներշնչեց և ուժեղացրեց Ադրբեջանի դեմ ուղղված նրա ագրեսիվությունը: Միաժամանակ, 1992 թ. ԱՄՆ-ի կոնգրեսը նախկին խորհրդային հանրապետություններին օգնելու մասին օրենքում շտկում կատարեց, որն արգելում էր պետականորեն օգնել Ադրբեջանին «նրա ագրեսիվության և Հայաստանը շրջափակելու» պատճառով: Անհրաժեշտ է նշել, որ հիմնական հարցը ոչ թե օգնության մեջ է, որպես այդպիսին, այլ փաստաթղթի լեզվի, որը լիովին անտեսում է տարածաշրջանում առկա իրավիճակը: Այդ իսկ պատճառով, ՄԱԿ-ի 4 որոշումների ընդունումը, որոնց քվեարկության ընթացքում ԱՄՆ-ը քվեարկեց Ադրբեջանի օկուպացված տարածքներից հայկական ուժերի շտապ հեռացման օգտին, տպավորիչ արդյունքներ չտվեց: Ագրեսորին զգալի դրամական օգնություն ցույց տալու դեպքում, զորքերը դուրս բերելու բոլոր կոչերը ուղղակի ծիծաղելի են:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ

ԵԱՀԿ-Ի ԴԵՐԸ

Երբ 1992 թ. հունվարին Ադրբեջանը և Հայաստանը դարձան ԵԱՀԿ-ի անդամներ, այս կազմակերպությունը իրավիճակը ուսումնասիրելու նպատակով տարածաշրջան ուղարկեց իր առաջին ներկայացուցիչներին: Խոջալուի դեպքերից հետո, 1992 թ. մարտին ԵԱՀԿ-ի ավագ պաշտոնատար անձանց Կոմիտեում որոշվեց Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի վերաբերյալ Մինսկում կոնֆերանս հրավիրել: Ըստ ԵԱՀԿ-ի մանդատի՝ կոնֆերանսի նպատակը պետք է լիներ Հայաստանի և Ադրբեջանի հարաբերությունների կարգավորումը և Լեռնային Ղարաբաղում հայ և ադրբեջանցի ժողովուրդների կարգավիճակի համաձայնեցումը:

1994 թ. դեկտեմբերին կայացած Բուդապեշտի համաժողովում ԵԱՀԿ-ն որոշում ընդունեց բախման գոտի ուղարկելու համար բազմակողմանի խաղաղարար ուժերի ստեղծման մասին, բայց այդ ուժերը այնտեղ պետք է տեղակայվեին օկուպացիոն ուժերի հեռացումից հետո: երկու տարի շարունակ ԵԱՀԿ-ի բազմաթիվ ներկայացուցիչներ այցելում էին տարածաշրջան՝ այստեղ դրությունը կարգավորելու նպատակով, բայց այդ փորձերը կրկին հաջողությամբ չպսակվեցին: 1996 թ. դեկտեմբերին ԵԱՀԿ-ի Լիսաբոնյան համաժողովում ընդհարումը կանխելու համար առաջ քաշվեցին հետևյալ սկզբունքները.

1. Հայաստանի և Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականություն,
2. Ինքնորոշման հիմքերի վրա (որը Ադրբեջանի սահմաններում տալիս է տեղական ինքնակառավարման բարձր կարգավիճակ) Լեռնային Ղարաբաղի բացառիկ կարգավիճակի հաստատում,
3. Ամբողջ բնակչության անվտանգության ապահովում՝ ներառյալ համաձայնության կետերի կատարման վերաբերյալ փոխադարձ պարտավորությունների ընդունում:

Այս սկզբունքները, բացի Հայաստանից, պաշտպանեցին ԵԱՀԿ-ի բոլոր 53 անդամները: Չնայած այս փաստաթուղթը ամբողջովին չէր արտահայտում Ադրբեջանի շահերը, բայց, հանուն խաղաղության պաշտպանման, նա այն պաշտպանեց:

ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ

Ընդհարման արդյունքում առաջացել է մի իրավիճակ, որը շատ դժվար է միանշանակ գնահատել: Բարդությունն այն է, որ կողմերը տարբեր մոտեցումներ ունեն հարցի բուն էության նկատմամբ: Գրավելով ամենալի տարածքներ, հայկական զորքերը ոչնչացրել են հազարավոր բնակավայրեր, վտարել են հարյուր հազարավոր մարդկանց: Փաստորեն, օկուպացված է Հայաստանի տարածքի կեսին հավասար հողատարածություն: Հայաստանը հույս ունի, որ իր հակաօրինական գործողություններն անպատիժ կմնան և որ ինքը կկարողանա խուսափել միջազգային պատասխանատվությունից: Առայժմ դա նրան հաջողվում է, բայց իրավիճակը փոխվում է: Ինքը՝ Հայաստանի նախագահը, իր ամանօրյա դիմումում ժողովրդին հայտարարեց, որ «Լեռնային Ղարաբաղի պատճառով միջազգային ճնշմանը հակադրվելը, հանդիսանում է 1997 թ. հայկական քաղաքականության գլխավոր խնդիրը»:

Իրավիճակը փոխվում է և Ադրբեջանում: Աճում է նոր սերունդը, որն ունի պատմական ինքնագիտակցություն (մեր նախնիների համար «հող» և «պատիվ» հասկացողությունները համազոր են եղել): Մտածել, որ ադրբեջանցիները արդեն համակերպվել են իրենց տարածքների կորստյան հետ, կարող է այն մարդը, ով լիովին չի հասկանում Ադրբեջանի ներքին դրությունը:

Իրավիճակը փոխվում է նաև արտասահմանյան քաղաքական գործիչների, գիտնականների և փորձագետների (վերջիններս սկսել են հանգամանորեն ուսումնասիրել անցյալում բավական միակողմանի լուսաբանություն ստացած իրադարձությունների իրական դրվածքը) մտածելակերպի մեջ: Միջազգային հանրությունը մերժում է զենքի ուժով հողի զավթումը, միանշանակ հերքում է ուժային դիրքերից տարվող քաղաքականությունը:

Ստեղծված իրավիճակը առաջին հերթին վատ է անդրադառնում Հայաստանի վրա, քանի որ Հայաստանը դուրս է մնում տարածքային-տնտեսական ինֆրակառույցից, որը ձևավորվում է ներկա պատմական փուլում: Հայաստանը կարող էր օգտագործել Ադրբեջանի ամենալի էներգետիկ և հանքային ռեսուրսները, եթե չլիներ այս բախումը: Այն, որ Հայաստանի ղեկավարությունը դա հասկանում է, երևում է Հայաստանի վարչապետի հայտարարություններից, որոնցում նա իր տեսակետն է արտահայտում այն մասին, որ Հայաստանը պետք է ներգրավվի միջազգային տարածաշրջանային ծրագրերի մեջ, և նույնիսկ, պետք է Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ ակտիվ տնտեսական համագործակցություն սկսի:

Ադրբեջանը, նույնիսկ վերը նշված արյունոտ իրադարձություններից հետո էլ, պատրաստ է գնալ փոխզիջումների, սակայն «խաղաղություն ամեն գնով» նրան հարկավոր չէ: Ադրբեջանը գտնում է, որ խաղաղություն կարող է հաստատվել միայն Հայաստանի կողմից ագրեսիվ քաղաքականությունից հրաժարվելու և միջազգային իրավունքի չափանիշները ընդունելու դեպքում: Իրոք, երբ հայկական կողմը դնում է Լեռնային Ղարաբաղի նախկին մարզի հայերի ինքնորոշման հարցը՝ ստացվում է, որ տեղացի ադրբեջանցիների վտարումը և ոչնչացումը, հազարավոր բնակավայրերի ու քաղաքների, մշակութային և կրոնական հուշարձանների ու գերեզմանների թալանն ու ավերումը կատարվել է առասպելական պատմական արդարություն հաստատելու համար: Աշխարհը դեռ ծանոթ չէ ինքնորոշման իրավունքի այսպիսի հակաբարոյական կողմնորոշման հետ:

Ադրբեջանը պնդում է, որ բոլոր օկուպացնող հայկական ուժերը դուրս բերվեն իր տարածքից, բոլոր փախստականները վերադառնան իրենց բնօրրանը: Եթե հարցը դրվում է Լեռնային Ղարաբաղի տարածաշրջանի հայերի անվտանգության մասին, ապա Ադրբեջանը, վստահաբար, նրանց տեղահան անելու ոչ մի ակնկալիք չունի: Ադրբեջանը պատրաստ է տեղական ինքնակառավարումը հանձնել տվյալ տարածաշրջանի բնակչությանը: Հայ ազգաբնակչության անվտանգությունը էլ ավելի ամուր հիմքերի վրա կդրվի, եթե Լեռնային Ղարաբաղից վտարված ադրբեջանցիները վերադառնան հայրենի՛ք: Այս տարածաշրջանի ծաղկումը կարող է ծառայել Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև նորմալ հարաբերությունների և վստահության ամրապնդմանը: Եթե Հայաստանը խաղաղություն է ցանկանում, ուրեմն պետք է իմանա, որ խաղաղությունն ու անվտանգությունը այս տարածաշրջանում կարող են այդ ցանկության համար կամուրջ հանդիսանալ:

Թարգմանեց՝ Ասքանազ ԱՍԼԱՆՅԱՆԸ

ԼՐԶՈՐԵՆ՝ ԼՈՒՐՋ ՀԱՐՑԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

Շուշիում տեղի ունեցած Ղարաբաղի հայության առաջին համագումարը Ղարաբաղը հայտարարեց անկախ վարչաքաղաքական միավոր, ընտրեց Ղարաբաղի կառավարություն, որն իրագործում էր թե տրենդիր և թե գործադիր մարմնի ֆունկցիաներ: Ի պատասխան Բաթումի պայմանագրի, որոշվում է «ոչ մի դեպքում Ղարաբաղը չճանաչել Ադրբեջանի Հանրապետության մարզ»: Արցախահայությունը իր այդ անհողդողդ ոգին պաշտպանեց նաև հաջորդ բոլոր համագումարներում: Այսպիսով, Ղարաբաղի հիմնահարցը սկիզբ է առել հենց Բաթումի պայմանագրից: Նույն թվականի օգոստոսին Ադրբեջան եկած հայոց դահիճ Էնվեր փաշայի խորթ եղբայր Նուրի փաշան առաջին անգամ հրապարակայնորեն ճայտարարեց, թե Ղարաբաղը հանդիսանում է Ադրբեջանի տարածք:

Իսկ ինչ մնում է «Լեռնային Ղարաբաղ» արտահայտությանը, ապա գրականության մեջ որքան ուզենաս: 1920 թվականի մայիսի 26-ին Արցախի Վարանդա գավառի Ներքին Թաղավարդ գյուղում տեղի ունեցած Ղարաբաղի հայության 10-րդ համագումարը ստեղծեց Լեռնային Ղարաբաղի հեղկոմ: Արցախ-Ղարաբաղը 11-րդ կարմիր բանակի կողմից օկուպացվելուց հետո, երբ այստեղ մտցվում է խորհրդային կարգեր, Զրաբերդի (Մարտակերտի) շրջանը մտցվում է Ջիվանշիրի գավառի մեջ, Դիզակիենը (Հադրութ)՝ Զեբրայիլի, իսկ Խաչենի (Ասկերան) և Վարանդայի (Մարտունի) շրջանները մնում են Շուշիի գավառի մեջ: Նաև նշենք, որ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար շրջան ստեղծելու գաղափարը ծնվել է դեռևս 1820 թվականի մայիսին: Հետագայում, մանավանդ Անդրերկրկոմի բյուրոյի վերոհիշյալ 1921 թվականի հուլիսի 5-ի որոշումից հետո, Ադրբեջանի իշխանությունները ամեն կերպ փորձում էին հրաժարվել Լեռնային Ղարաբաղին ինքնավարություն տալու գաղափարից: Լեռնային Ղարաբաղին ինքնավարություն տվեց միայն Անդրերկրկոմի և Հայաստանի իշխանությունների ստիպմամբ ու պահանջով:

4. Էլխան Մեհթիևը գրում է, թե 1988 թ. փոթորկալից իրադարձություններին շատ ադրբեջանցիներ իբր նշանակություն չէին տալիս: Նրան խորհուրդ կտայինք մի լավ թափ տա իր հիշողությունը և մտաբերի Բաքվի Լենինի անվան հրապարակում տեղի ունեցած իրադարձությունները: Այդ ամենին հաջորդեց Սումգայիթի ողբերգությունը: Դա բացահայտ ցեղասպանություն էր, որը չդադարեցվեց ոչ միայն երկրի ու Ադրբեջանի իշխանությունների, այլև հենց Ադրբեջանի մտավորականության կողմից, որի ներկայացուցիչներից է պարոն Էլխանը: 1915-ին Թուրքիայում 1,5 միլիոն հայ բնաջնջվեց: 1918-19 թվականներին Նուխիի և Արեշի շրջաններում ոչնչացվեց 48 հայկական գյուղ և որի քաշվեց 30 հազար հայ, 30 հազար էլ սրի քաշվեց 1918-ի սեպտեմբերի 15—17-ը Բաքվում, 1918—20 թվականներին Արցախ-Ղարաբաղում ոչնչացվեց 25 հազար հայ: Սումգայիթում 30 անմեղ հայ ոչնչնչացվեց բարբարոսաբար, 1990 թ. հունվարի 13—19-ը Բաքվում՝ 300-ից ավելի հայ: Ինչպե՞ս կարելի է այդ ամենին նայել մատների արանքով և հանգիստ սրտով պառկել ու քնել, պարոն Մեհթիև: Կամ ինչու չհիշել, թե Բաքվի, Սումգայիթի, Մինգեչաուրի և այլ բնակավայրերի շինարարության գործում ինչպիսի դեր են խաղացել հայերը: Առաջին աշխարհամարտի նախօրյակին Բաքվի բանվոր դասակարգի 1/3-ից ավելին հայեր էին, Բաքվում կառուցված խոշորագույն շինությունների մեծամասնությունը պատկանում էին հայերին: Բաքվում կային մշակույթի հայկական տասնյակ օջախներ՝ դպրոցներ, տեխնիկումներ, թատրոն և այլն: Ո՞ր անհետացան այդ ամենը և ո՞ւմ մեղքով: Եվ երբ ակնարկում եք Բաքվում բնակված 250 հազար հայերին, ապա դրա կողքին հիշեցեք նաև իմ ասածները: Ով, ով, ես շատ լավ գիտեմ և Բաքուն և Ադրբեջանը:

5. Պարոն Էլխանը չի մոռանում խոսել նաև իբր Հայաստանում ապրած ադրբեջանցիների նկատմամբ գործադրված բռնարարքների մասին: Դա ամբողջովին կեղծիք է և լոկ քարոզչություն: Այդ դեպքում ինչո՞ւ լռում եք Գետաշենում, Շահումյանի շրջանում, Մարտակերտի և Հադրութի շրջաններում բնակչության դեմ իրագործված գազանությունների մասին, ադրբեջանցի օմոնականները և մյուս բարբարոսները խորհրդային 4-րդ բանակի զինվորների օգնությամբ այնպիսի վայրագություններ էին կատարում, որոնց մասին խոսելիս անգամ ամաչում ես: Արցախցիները ի՞նչ են պահանջում՝ միայն ազատություն և անկախություն: Ինչո՞ւ կարելի է ընդունել տարածքային ամբողջականության սկզբունքը, իսկ չընդունել՝ ինքնորոշմանը: Եվ երբ խոսվում է Խոջալուի մասին, ապա դա անվանվում է ցեղասպանություն: Մինչդեռ այդ հարցին ժամանակին պատասխանել է Ադրբեջանի Հանրապետության նախկին նախագահ Այազ Մութալիբովը: Խոջալուի բնակչությանը, որոնց ելք էր տրվել հեռանալ, գնդակահարել են հենց իրենք՝ ադրբեջանցի օմոնականները ու մյուս դահիճները: Արցախահայությունը ստիպված էր ոչնչացնել Խոջալուի, Մաղիբեյլուի, Զանգասանի, Շուշիի, Աղդամի և մյուս կրակակետերը: Ստեփանակերտը դարձել էր ավերակ, օրական հազարավոր արկեր և ռումբեր էին պայթում քաղաքի վրա: «Ապազաններին» փոխարինելու եկան «գրադները», ապա՝ ֆուգասային մի քանի տոննանոց ռումբերը: Պարոն Էլխան, չէի ուզենա, որ դուք այդպիսի դժոխք տեսնեիք ձեր աչքերով: Բայց ես տեսել եմ...

6. Պարոն Էլխան, ականջիդ օղ արա, տարածաշրջանի պետությունները, մանավանդ ձեր հիշատակած ԱՄՆ-ը, Անդրկովկասում իրենց շահերը ունեն: Նրանց ոչ մեկի սիրտը չի ցավում ո՛չ հայի, ո՛չ ադրբեջանցու և ո՛չ էլ վրացու համար: Այդ բոլորը դատարկ և անօգուտ խոսակցություն է: Հայն ու ադրբեջանցին, Ադրբեջանն ու Լեռնային Ղարաբաղը պետք է նստեն դեմ առ դեմ և վճռեն իրենց հարցերը: Արցախցին, սակայն, չի կարող ընդունել որևէ նախապայման: Պատմությունից ու փորձից գիտենք, որ թուրքը (մի մոռացիր, որ Բունիաթովը հայտարարում էր, թե ադրբեջանցին նույն թուրքն է) երբեք չի հետևել իր խոստմանը, մանավանդ հայերի նկատմամբ: Հազիվ թե ներկայումս աշխարհում գտնվի որևէ հայ, որը հավատա թուրքի խոստումներին: Դեռևս 1991-ին այսպիսի տողեր եմ գրել «Երբեք էլ դեմ չենք հարևաններին ձեռք մեկնելու քաղաքականությանը, բայց երբ հարևանդ թուրքն է, պետք է զգույշ լինել»: Այսօր էլ նույն կարծիքին եմ: Պետք է սովորել հարգել խոստումը: Թե Ադրբեջանի կազմում արցախահայությունը ապահովված կլինի, դա հավատալու բան չէ: Պարոն Էլխան, դուք էլ չեք հավատում ձեր ասածին: Դուք հնարավո՞ր եք համարում Ադրբեջանից և Հայաստանից հեռացած 350 հազար հայերի և 160 հազար ադրբեջանցիների վերադարձը իրենց բնակավայրերը: Խորհեցեք նաև այդ մասին: Այո, պետք է խորհել լրջորեն, իսկ դա շահավետ կլինի երկու կողմեր համար: Վերջին հաշվով մենք հարևաններ ենք և ապրելու ենք շատ երկար...

Հրանտ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
Պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Ադրբեջանական այս տանկը պայթեցրել են հայ ազատամարտիկները. ի՞նչ գործ ուներ հայոց հողում:

...Իսկ ճանապարհը սկսվել է Վանա լճից

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

մանավանդ օգտակարները: Խորհուրդները իմ կյանքում ողեցույց են եղել:

— Սենտ Էքսյուպերիին իր «Փոքրիկ իշխանը» գրքում արտահայտում է այն միտքը, որ «ոչ մի մարդ կոգի չէ այս աշխարհում». ինչպե՞ս կմեկնաբանեք այդ փիլիսոփայությունը:

— Ես միանգամայն համաձայն եմ Էքսյուպերիի հետ, որովհետև մարդը մարդ է միայն իր շրջապատով: Մարդը կոգի լինել չի կարող, որովհետև ապրում է մեծ շրջապատում:

— Պարոն Հարությունյան, եթե ունեցել եք ազատ ժամեր, ինչով եք զբաղվել:

— Իմ ազատ ժամերին սիրում էի, կամ սիրում եմ, իմ ընկերների հետ նարդի խաղալ: Ֆիզիկական աշխատանք եմ արել ամբողջ կյանքում՝ իմ պարտեզում: Սովորաբար գրել եմ առավոտյան: Որովհետև ես շատ բազմազբաղ մարդ եմ եղել: Ինստիտուտում ճարտարապետության ամբիոնի վարիչ, համատեղության կարգով եղել եմ ճարտարապետության գործերի վարչության պետի տեղակալ, հնությունների պահպանության կոմիտեի նախագահ, 25 տարի Հայաստանի ճարտարապետների միության նախագահի տեղակալ, դրանից 12 տարի՝ նախագահ: Այսինքն, ես օրվա ընթացքում անընդհատ դուրսն եմ եղել: Ես ունեցել եմ աշխատանքի ռեժիմ: Ինձ մի անգամ տղաները հարցրին, թե Վարազդատ, որտեղ քեֆ, որտեղ կնունք, որտեղ ժողով, որտեղ ճառ, ամե՞ն տեղ՝ դու ես: Այդ գրքերը ե՞րբ ես գրում: Ասում եմ՝ դրանց արանքում:

— Ի՞նչ կենդանիներ եք սիրել:

— Այն կենդանիներն եմ սիրել, որ ճիշտն ասած, իմ շրջապատում երբեմն չեն սիրել. շուն և կատու: Շուն ունեինք դեռևս որբանոցում: Ընկերներով կերակրում էինք մեր սեղանի փշրանքներից, իսկ այստեղ ապրելիս միշտ ունեցել եմ գեղեցիկ կատուներ և շներ: Եղավ ժամանակ, երբ մեր կատուն սատկեց, իմ գրասենյակի բոլոր դարակներում շատ կարևոր թղթեր, արխիվային փաստաթղթեր մկները կիծոտեցին: Դրանից հետո ստիպված եղա նորից կատու պահել և այդ կատվի շնորհիվ, որի անունը Սևուկ է, հիմա այլևս մկներ չկան և չեմ վախենում, որ իմ թղթերը նորից կկրծոտեն:

— Պարոն Հարությունյան. ի՞նչ եք հիշում որբանոցից, որևէ ուրախ կամ տխուր անակնկալ:

— Որբանոցում ուրախություն լինել չի կարող, թեև, իհարկե, երբեմն պատահում է: Թիֆլիսի «Միրանավորի» որբանոցում ես բախտավոր պահեր եմ ունեցել՝ տեսնելու մեր մեծ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանին, որը սովորություն ուներ այցի գալ որբանոցները: Նա մեծատառով մարդ էր, նրա ուշադրությունից ոչինչ ու ոչ ոք չէր վրիպում: Այդպես պետք է ապրել:

Մեր զրույցն ավարտվում է ու կարծես ես ստանում եմ երկարակեցության պատասխանը: Երկար ապրել, չի՞ նշանակում հաշվիչի վրա տարիներ շարել: Երկարակեցությունը դա տարիներն են՝ հագեցած սիրով, աշխատանքով, ստեղծագործությամբ ու օգտակարությամբ: Նման մարդիկ հավերժ երիտասարդ են մնում, ինչպիսին է ակադեմիկոս Վարազդատ Հարությունյանը:

Հարցազրույցը վարեց
Արամ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆԸ

ԲԵՆԹՈՆԻՏ

(Սկիզբը՝ № 14-ում)

Մոնոմորիլոնիտային կավերը, կամ կտրուկ ասած՝ բենթոնիտները, օժտված են այնպիսի հատկությամբ, որ կարող են իրենց մակերևույթի վրա վերցնել զանազան անցանկալի և վնասակար խառնուրդներ. ներկող պիգմենտներ, ձյութեր, լորձ և այլն, որոնք, սովորաբար, պարունակվում են նավթամթերքներում, բուսական յուղերում, կենդանական ճարպերում, վիտամիններում, կոքսաքիմիական արդյունաբերության նյութերում, արհեստական հեղուկ վառելիքում, զանազան սինթետիկ նյութերում և այլն: Ինչպես արդեն նշվել է, այս գործում առավել մեծ ակտիվություն ունեն թթուներով ակտիվացված ալկալային տիպի բենթոնիտները:

Բենթոնիտները, ավելի ըստույգ դրանց նուրբ մանրատվածությունն ունեցող մասնիկները՝ բենթոկոլը, կիրառվում են գինիների և մրգաջիրների մաքրման, սպիտակեցման գործում: Բենթոնիտները գինիների մաքրման նպատակով առաջին անգամ 1934 թ., կիրառվել են ԱՄՆ-ում: 1940—41 թթ. Կալիֆոռնիայի նահանգում՝ գինիների սպիտակեցման ու կայունացման գործում, բենթոնիտները դուրս էին մղել մյուս բոլոր տեսակի սպիտակեցնող նյութերը:

Հիսունական թվականներից Եվրոպական մի շարք երկրներ գինեգործական արդյունաբերության մեջ սկսեցին կիրառել բենթոնիտային սորբենտներ, հրաժարվելով նախկինում կիրառվող օրգանական շատ թանկարժեք սպիտակեցնող նյութերից:

Գինիները սոսնձելու նպատակով կիրառվող ամենատարածված նյութերը հանդիսանում են. սննդի ժելատինը, ձկան սոսինձը, ձվի սպիտակուցը և կազեինը, որոնք ունեն մի շարք լուրջ թերություններ, օրինակ. գինիներն օրգանական նյութերով սոսնձելուց հետո վերջիններս անհրաժեշտ է արագ կերպով հեռացնել՝ գինիների փչացումից խուսափելու համար, որը ոչ միշտ է հաջողվում: Ամռանը, հատկապես շոգ երկրներում, գինիները դրանցով սոսնձել ընդհանրապես չի կարելի, քանի որ ձկան սոսինձը և ժելատինը բարձր ջերմության ներքո հեշտությամբ քայքայվում և վատացնում են գինու որակը: Բենթոնիտների կիրառությունը այս գործում բացառում է ամեն տեսակի բացասական երևույթների առկայությունը գինիների մաքրման և կայունացման գործընթացներում: Բենթոնիտները հեշտությամբ և ամբողջովին կլանում են ջերմաշարժուն սպիտակուցային նյութերը՝ պրոտեինները, որոնք գինիների պղտորում են առաջացնում, և, դրանով իսկ, ապահովում են գինիների կայունությունը:

Ակտիվացված բենթոնիտները հաջողությամբ կարող են կիրառվել ֆոտոժապավենների արդյունաբերության մեջ, մասնավորապես առանձնահատուկ մաքրության ֆոտոժելատինի ստացման գործում: Ինչպես հայտնի է, սովորական ժելատինի ստացման գործընթացում (ստացվում է կենդանիների օրգանական հյուսվածքները միացնող թելիկներից) օգտակար կոլլագեն բաղադրամասի կամ սուսընձանյութի հետ միասին (հիմնականում սպիտակուցային ծագման) ստացվում են զգալի քանակությամբ կեղտոտող խառնուրդներ, որոնք հաջողությամբ հեռացվում են ակտիվացված բենթոնիտներով:

Ակտիվացված բենթոնիտները կիրառվում են նաև գորշ ածուխների ու թերթաքարերի կոքսացման գործընթացներում ստացվող երկրորդական ձյութի առանձին բաղադրամասերի մաքրման համար: Այս գործընթացի ժամանակ, բացի կոքսից, ստացվում են նաև բավականին մեծաքանակ (մոտ 15 տոկոս) կուպր կամ ձյութեր, որոնց թորման ժամանակ ստացվում են մաքրման ենթակա առանձին բաղադրամասեր:

Արհեստական օզոքերիտը երբեմն անմիջապես դուրս է բերվում գորշ ածուխներից, մասամբ էլ տորֆից երկքլորէթանով կամ այլ լուծիչներով լուծամզման միջոցով: Լուծիչի գոլորշիացումից հետո, ամուր ու սև ձյութը, իր կազմությամբ և հատկություններով մոտ կանգնած լինելով արհեստական օզոքերիտին, ակտիվացված բենթոնիտներով մաքրելուց հետո ստացվում է սպիտակ «պերեզին» կոչվող նյութը, որը հաջողությամբ կիրառվում է էլեկտրատեխնիկայում, բժշկության մեջ, ներկերի ու լաքերի արդյունաբերության մեջ և այլն: Թղթի արդյունաբերության մեջ հիմնական լցանի՝ կաոլինի կայունացման և պահողունակության բարձրացման համար օգտագործվում են կալցիում-նատրիումական բենթոնիտներ:

Կաոլինը թղթի մեջ հանդիսանում է հոյակապ լցանյութ, սակայն նրա պահողունակությունը ցածր է և չի գերազանցում 45 տոկոսը: Մեծ մանրատվածություն ունեցող բենթոնիտի ավելացումով կընտրուկ աճում է կաոլինի պահողունակությունը: Բացի այդ, բենթոնիտը լավացնում է թղթի որակը, դարձնելով թղթի մակերևույթը ավելի հարթ և հաճելի այն շոշափելիս:

Կալցիում-նատրիումական բենթոնիտները կարող են կիրառվել նաև թղթի թափոնների երկրորդական մշակման ժամանակ, որտեղ նրանք հանում են տպագրական ներկերը և կլանում:

Թղթի արդյունաբերության համար օգտագործվող բենթոնիտների որակը որոշվում է նրանց սպիտակ գույնով, մանրատվածությամբ, բաղադրամասերի (ֆրակցիա) հատիկների չափերի հավասարությամբ, ավազի (աբրազիվ ոչ կավային հանքանյութի) բացակայությամբ և այլն: Այսպիսի բենթոնիտներ կան Հայաստանի Նոյեմբերյանի շրջանի տարածքում, Նոյեմբերյանի ցեոլիտ-բենթոնիտային հանրահայտ հանքավայրում:

Թթուներով ակտիվացված բենթոնիտները կարող են օգտագործվել «տերպինեոլ» և «սանտալիդոլ» բուրավետ նյութերի արտադրության գործում, որպես մաքրող նյութեր և կատալիզատորներ:

Գործվածքների արդյունաբերությունը բենթոնիտային կավերի և դրանց վերամշակված նյութերի նկատմամբ մեծ պահանջարկ կարող է ներկայացնել մոտ ապագայում: Այս գործում հատուկ նշանակություն կարող են ունենալ կալցիում-նատրիումական բենթոնիտները: Լաբորատոր և գործարանային փորձարկումներով հաստատված է, որ կողմնակի խառնուրդներից մաքրված կալցիում-նատրիումական բենթոնիտները մեծ արդյունավետությամբ կարող են կիրառվել բամբակյա գործվածքների շոհավորման գործում, որտեղ բենտոնիտները ամբողջությամբ կարող են փոխարինել կիրառվող, բավականաչափ մեծաքանակ օսլային և հատուկ այլ նյութերին: Առավել արդյունավետ են մաքրված կալցիում-նատրիումական բենթոնիտների կիրառությունը գործվածքների նախշավորման գործում: Հաստատված է, որ այս գործում կիրառվող օրգանական սինթետիկ նյութերի կեսից ավելին կարելի է փոխարինել բենթոնիտներով: Սա այստեղ է, որ (և ոչ միայն այստեղ) իրենց կիրառությունը պետք է գտնեն Նոյեմբերյանի կալցիում-նատրիումական բենթոնիտները:

Բնական և ակտիվացված բենթոնիտները կարող են կիրառվել կապրոլակտամի արտադրության մի քանի գործընթացներում՝ որպես կլանիչներ (սորբենտներ), ինչպես նաև որպես կատալիզատորների կրողներ, կոագուլյատորներ հոսքաջրերի մաքրման ժամանակ և այլն: Բենթոնիտները կայունացնում են սորուն ամիակային սելիտրաները և կարբամիդը: Կարող են նաև կիրառվել. ֆոտացիոն ծծմբի մաքրման համար, որը օգտագործվում է ծծմբաջրածնի արտադրության մեջ, ըսպիրտների սինթեզման գործում, սինթետիկ կաուչուկի արտադրության մեջ և այլն:

Գեղարվեստական ներկերի պատրաստման գործում օգտագործվում է բարձրորակ (պարզ) վուշի կամ կտավատի ներկաձեթ (օլիֆ): Գեղեցարվեստական ներկաձեթի մեջ նույնիսկ աննշան կեղտոտող խառնուրդը, այդ թվում նաև սպիտակուցները, անթույլատրելի է: Ներկաձեթի այդպիսի խստագույն պահանջներին համապատասխանող աստիճանի մաքրմանը կարելի է հասնել ակտիվացված բենթոնիտների օգնությամբ:

Բենթոնիտները մեծ կիրառություն կարող են ունենալ կենցաղային քիմիայում, որպես կարևոր բաղադրամասերից մեկը լվացող, մաքրող, սպիտակեցնող փոշիների, հեղուկների և մածուկների արտադրության համար, ինչպես նաև էմուլսիաների, կայուն կախույթների (սուսպենզիաների) և հակակոռոզիոն կազմվածքների մեջ՝ ավտոմեքենաների և այլ տրանսպորտային միջոցների արտաքին մակերևույթը ծածկելու համար:

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԲՈՍԱՅԳԻ, ՈԳԵԿՈՉՄԱՆ ԶԲՈՍԱՅԳԻ

Բազմաթիվ և բազմաբնույթ միջազգային և ազգային տոների մեջ, որ ամեն տարի նշում են աշխարհի բոլոր երկրները, կա մի առանձնահատուկը: Իմ կարծիքով՝ այն ամենից վեմ և զարմանալի տոնն է, որ ամեն տարի ազգովին նշվում է ԱՄՆ-ում Երախտագիտության օրը: Այդ օրն է Ոգեկոչման, ապրողների երախտիքի արտահայտման օրն իրենց բոլոր այն նախնիների հիշատակին, ովքեր հիմնել, զարգացրել և ծաղկեցրել են իրենց մեծ հայրենիքը՝ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները:

Թեև Հայաստանում չկա հատուկ նշվող Երախտագիտության օր, սակայն դա չի նշանակում, որ հայերը զուրկ են իրենց մեծ նախնիների հանդեպ երախտիքի զգացումից: Ավածն այնքան ակնհայտ է, որ նույնիսկ ապացուցելու կարիք չկա: Ավելին. ունենալով պատմական լավ հիշողություն և երախտագիտության զգացում, հայ ժողովուրդը հիշում և հարգում է ոչ միայն իր մեծ հայրենակիցների, այլև շատ օտարազգիների հիշատակը, ովքեր ինչ-որ բան են արել մեզ համար, ինչ-որ կերպ օգնել են մեզ՝ մեր ազգի համար դժվարին ժամանակներում: Գրիբոեդով և Նանսեն, Բայրոն և Բրյուսով, Լեփսիուս և Վերֆել և շատ ուրիշներ թանկագին անուններ են հայերի համար: Դրանց ապացույցն են նրանց պատվին կանգնեցված հուշարձանները, նրանց անուններով կոչված ինստիտուտները, դպրոցները, փողոցները և այլն:

Միայն թե խոսքը սոսկ հայերի մոտ հիշատակի և երախտագիտության ազնիվ ըզգացմունքի առկայության մասին չէ: Չէ՞ որ այդ անձանց գործունեության մեջ արտացոլվել են հայ ժողովրդի պատմության մասնիկները, և հետևվարաբար, գիտակցում ենք մենք դա թե ոչ, նրանց անունների և գործի պրոպագանդան հայ ժողովրդի պատմության պրոպագանդան է:

Հենց այդ միտքն էլ որպես նախադրյալ, հիմք է հանդիսանում իմ առաջարկի համար:

ԳԱՂԱՓԱՐԸ: Առաջարկում եմ Երևանում հիմնել Երախտագիտության զբոսայգի, որտեղ, աղբյուր-հուշարձանների օրինակով կտեղադրվեն տարբեր տեսակի հուշակոթողներ՝ նվիրված առանձին անհատների, հայ ժողովրդի բարեկամների: Ինձ թվում է, որ եթե այդ առաջարկն ընդունվի, անհրաժեշտ կլինի ստեղծել «Երախտագիտության զբոսայգու հասարակական հանձնախումբ», կազմված անվանի ճարտարապետներից, քանդակագործներից, ճարտարապետներից, պարտիզապուրակային մշակույթի մասնագետներից, ճեմավորողներից, դեկորատիվ մարմինների, հիմնադրամների ներկայացուցիչներից և այլն: Հենց նրանք էլ կգբաղվեն ըզբոսայգու տեսքին վերաբերվող խնդիրներով, կորոշեն, թե ինչպիսին կարող են լինել այդ հուշակոթողները (մոտավոր չափսերը), նրանց տեղադրությունը զբոսայգում (զբոսուղու երկու կողմերում կամ այգու ողջ տարածքում «գեղարվեստական անկանոնությամբ» դասավորված), մակագրություն-հիշատակագրերի բնույթը և այլն: Ակնհայտ է, որ չնայած այդ հուշարձանների ընդհանուր տեսքի որոշակի ոճական միասնության պահպանման համար անհրաժեշտ որոշ սահմանափակումներին՝ դրանց հեղինակները հնարավորություն կունենան դրկևորել իրենց գեղարվեստական ճաշակը և հրևակայությունը՝ որոշակի անձին նվիրված կոնկրետ հուշարձանի գեղարվեստական կերպարի անհատականացման գործում:

ՀԵՌԱՆԿԱՐՈՒՄ այդ զբոսայգին ինձ պատկերվում է որպես փոքր ճարտարապետական ձևերի (արձան, քանդակ, խաչքար, աղբյուր-հուշարձան) հիանալի, ինքնատիպ նմուշների հավաքածու, կերտված ժամանակակից լավագույն վարպետների կողմից՝ խիստ մրցութային ընտրությամբ հաստատված, խնամված, ծաղիկներով լեցուն և կանաչ այգու ֆոնին:

Պատկերացնենք այդ գեղեցկությունը:

Հաշվի առնելով Հայաստանը համաշխարհային զբոսաշրջիկության կենտրոններից մեկը դարձնելու հեռանկարային ծրագրերը (միանգամայն իրագործելի խնդիր), քաղաքի կենտրոնում նման զբոսայգու առկայությունը կարող է զբոսաշրջիկության համար չափազանց հետաքրքիր վայր լինել, որը միաժամանակ կըմարմնավորի հայ ժողովրդի մտածելակերպի շատ կողմերը: Դա և նրա պատմության դժվարին էջերն են, և պատմական հիշողության առկայությունը, և երախտագիտության ազնիվ զգացումն իր բոլոր անկեղծ բարեկամների հանդեպ, ովքեր սիրել և օգնել են մեզ: Եվ կարևոր չէ՝ մե՞ծ չափով, թե փոքր:

Ու նաև այդ զբոսայգում հուշակոթողներից բացի կլինի միայն մեկ «ոչ գեղարվեստական» օբյեկտ՝ գրքի կըրպակ, նույնպես խիստ մրցութային ընտրությամբ անցած, որպեսզի համապատասխանի զբոսայգու ընդհանուր գեղարվեստական ոճին: Իսկ այնտեղ կվաճառվի միայն և միայն համապատասխան գրականություն՝ Հայաստանի պատմությունն, զբոսայգում ներկայացված անձանց վերաբերյալ մենագրություններ և ժողովածուներ, նրանց ստեղծագործությունները (օրինակ, «Մուսա լեռան քառասուն օրը»), կենսագրությունները, գործունեությանը նվիրված հատորներ և այլն: Եվ այդ բոլորը՝ հինգվեց լեզուներով: Հասկանալի է, որ այդ գրականության ընտրությամբ, ինչպես նաև նոր անհրաժեշտ գրքերի հրատարակությամբ կզբաղվի ոչ թե կրպակի աշխատողը, այլ զբոսայգու հասարակական հանձնախմբի մասնագետները:

ՑԱՎՈՏ ՏԵՂԸ նյութական միջոցներն են... Բնական է, որ առանց որոշակի ծախսերի Երախտագիտության զբոսայգու ստեղծումն անհնար է: Միայն թե, կարծում ենք, ոչ պետական ֆինանսավորումն անհրաժեշտ կլինի միայն ըզբոսայգու նախագծման և շինարարության առաջին փուլում: Իսկ մնացյալը հետագայում պիտի իրականացվի հենց իր՝ հասարակության, նրա բարգավաճող անդամների, բարեգործների (նաև սփյուռքի) միջոցներով:

Չեմ կարծում, որ զբոսայգու ստեղծման գործընթացը պիտի հիշեցնի կոմունիզմի հսկա կառույցները, որոնց շինարարության ավարտը համատեղվում էր որոշակի իրադարձությունների հետ՝ նոյեմբերի 7-ի կամ հերթական պատմական համագումարի բացման... Գլխավորը՝ ընդունել գաղափարը և ծրագրել նրա իրականացումը: Թող առայժմ զբոսայգին ամեն տարի համալրվի թեկուզ մեկ հուշակոթողով: Եվ չենք հավատում, որ զբոսայգու հասարակական հանձնախումբը (հիշենք՝ ժամանակակից հայ հասարակության ականավոր, հայտնի գործիչները) չեն կարողանա տարին մեկ անգամ անհրաժեշտ գումարը հայթայթել հերթական հուշակոթողի կառուցման համար: Դա բացառվում է: Հատկապես, եթե հաստատվի մի կանոն, ըստ որի, յուրաքանչյուր հուշակոթողի մոտ, տվյալ անձի մասին տեղեկությունների հետ մեկտեղ կլինի նաև մոտավորապես այսպիսի ծանուցում. «Կառուցվել է այսինչի նախագծով: Նվեր քաղաքին (զբոսայգուն) այսինչից» (միանգամայն քաղաքակիրթ սովորույթ): Այս նույն տեղեկությունը կընդգրկվի զբոսայգուն և նրա «ցուցանմուշներին» նվիրված բոլոր գրքերի և բուկլետների մեջ: Ի թիվս մի շարք ազնիվ դրդապատճառների, սեփական անունն այսպիսի պատվավոր շրջապատում անմահացնելու ցանկությունը նույնպես պակաս կարևոր գործոն չէ, որ ի գորու է նպաստել բարեգործական գործունեության...

Եվ այսպես, իրականանա՞ Երախտագիտության զբոսայգին: Իրականանա՞ քանդակագործության և ճարտարապետության հիանալի նմուշների հավաքածուով զբոսայգին: Մի զբոսայգի, որ կզարդարի մեր քաղաքի անկյուններից մեկը և անվիճելիորեն կդառնա տեսարժան վայր զբոսաշրջիկների համար: Որ կդառնա անուղղակի քարոզիչը մեր ժողովրդի գեղարվեստական տաղանդի և ուրիշ շատ բաների...

Ի՞նչ պատասխան կտան սրան հանրությունը, քաղաքաշինական նոր ծրագրի հեղինակները, քաղաքի «հայրերը», ՀՀ մեծարգո նախագահը:

Ցակով ԶԱՐԳԱՐՅԱՆ
Երևանի երաժշտանոցի պրոֆեսոր

Օճառի եփման գործում օգտագործվող սննդի ճարպերի նույնիսկ մասնակի փոխարինումը ալկալային բենթոնիտներով, որոնց պիտանիությունը ապացուցված է վաղուց, կարող է ապահովել բավականին մեծ տնտեսական արդյունք:

Նշվածով, սակայն, չի ավարտվում բենթոնիտների կիրառության ոլորտները: Բենթոնիտները կիրառվում են արդյունաբերության, շինարարության և գյուղատնտեսությունում 130-ից ավելի ճյուղերում: Հարկ է նշել, որ այժմ կան արդյունաբերության որոշակի ճյուղեր, որոնց գործունեությունը դժվար է պատկերացնել, ավելի ստույգ կդադարի, առանց բենթոնիտների:

Հայաստանը հարուստ է տարբեր տիպերի բենթոնիտներով: Մեզ մոտ հայտնի են բենթոնիտների ավելի քան 50 հանքավայրեր և հանքաբերեվակումներ, որոնցից մեկը՝ Իջևանի շրջանի Սարիգյուղի ալկալային տիպի բարձրորակ բենթոնիտների հանքավայրը, մանրազնին հետախուզված է և 1966 թվականից շահագործվում է արդյունաբերական ծավալներով: Եվս մեկը՝ Նոյեմբերյանի ալկալի-հողալկալային (կամ հողալկալի-ալկալային) տիպի բենթոնիտների հանքավայրը հետախուզված է նախնական փուլով, որի կենտրոնական տեղամասում հայտնաբերվել և հաշվարկվել են 53 մլն տ պաշարներ: Այս հանքավայրի ընդհանուր ռեսուրսները, Հ. Ավագյանի կողմից կատարված որոնողագնահատողական աշխատանքների հետևանքով, գնահատվում են 300 մլն տ: Այս հանքավայրում միմյանց են հերթափոխում ալկալային, հողալկալային և ալկալի-հողալկալային (հողալկալի-ալկալային) տիպերի բենթոնիտների, ցեոլիտների, ցեոլիտ-բենթոնիտների և կրաքարերի շերտերը, որոնք և հանքավայրը դարձնում են յուրահատուկ կարևորության առարկա:

Առանձնահատուկ ուշադրության են արժանի Սարիգյուղի շահագործվող հանքավայրի բենթոնիտները, որոնք պատկանում են ԱՄՆ-ի Վայոմինգի հանքավայրի ալկալային տիպի բարձրորակ բենթոնիտների թվին և համարվում են քիչ տարածված՝ հազվադեպ հանդիպող օգտակար հանածոներ: Այս հանքավայրի 5 տեղամասերում հաշվարկված, և նախկին ԽՍՀՄ-ի պաշարների պետական հանձնաժողովի կողմից հաստատված պաշարների ընդհանուր քանակը կազմում է 57,8 մլն տ, որից այժմ շահագործվող Կենտրոնական տեղամասում, առավել որակյալ բենթոնիտների հաստատված պաշարները կազմում էին 36,3 մլն տ: Այս տեղամասից, 1966—1997 թթ. արդյունահանված պաշարների քանակը կազմում է 9,4 մլն տ, կամ հաստատված պաշարների 26 տոկոսը:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ խորհրդային իշխանության տարիներին այս հանքավայրը շահագործվում էր բարբարոսաբար: Եթե հանքավայրի շահագործման առաջին տաս տարիներին, երբ նոր էր թափ առնում հանքաքարի արդյունահանումը, հանվել էր ընդամենը 2,267 մլն տ հանքանյութ, ապա հետագա տարիներին արդյունահանման քանակները աստիճանաբար մեծացման թափ ստանալով կրկնապատկվել ու եռապատկվել են, հասնելով տարեկան 404-ից մինչև 540 հազ տ: Արդյունահանման թափի խիստ անկում է տեղի ունեցել սկսած 1990 թ. կապված Հայաստանի շրջափակման և սահմանամերձ այս տարածքում ազգամիջյան բախումների հետ:

Սարիգյուղի հանքավայրի հումքային հենքի վրա գործում է «Իջևանի բենթոնիտ» կոմբինատը, որի արտադրական հզորությունը՝ սովորական բենթոփոշիների գծով, կազմում է 600 հազ. տ: Այստեղ տարեկան արտադրվում էր մինչև 420 հազ. տ. բենթափոշի (ուղիղ համեմատական կապի մեջ է եղել հանքավայրից արդյունահանվող կավահումքի քանակի հետ) և վաճառվում էր 28—30 ռուբլով՝ յուրաքանչյուր տոննան: Այժմ արտադրվող բենթափոշին վաճառվում է ՌԴ-ում 45—55 ռուբլով մեկ տոննան (10 դոլար ԱՄՆ-ի):

Նշենք նաև այն, որ Հայաստանի Սարիգյուղի հանքավայրի բարձրորակ բենթոնիտային կավահումքի հենքի վրա, դեռևս 1964 թ. նախագծված բենթոնիտների ակտիվացման գործարանը կառուցվել և ավարտին է հասել միայն և միայն 1987 թվին, ընդ որում նույն այդ տարում թողարկվել է ընդամենը 50 տ ակտիվացված բենթափոշի, իսկ 1988 թվին՝ 125 տ և գործարանը պարապուրդի է մատնվել: Այդ գործարանի տարեկան հզորությունը կազմում է 10 հազ. տ, ու չի արտադրվում և ոչ մի տոննա, և, այն էլ այն դեպքում, երբ ակտիվացված բենթափոշու արժեքը միջազգային շուկայում գնահատվում է 375 դոլար (ԱՄՆ-ի) սովորական բենթափոշու 10 դոլարի դիմաց:

Այստեղ տեղին է նշել, որ Վրաստանի Մախարաձե քաղաքում, Ասկանի հանքավայրի ալկալային տիպի բենթոնիտների հիման վրա թողարկվում են այնպիսի արտադրանքներ, որոնք վաճառվում են մի քանի տասնյակ անգամ ավելի թանկ գներով, քան Ասկանի բենթոնիտների տիպին պատկանող, բայց իր որակով դրանց գերազանցող Սարիգյուղի հանքավայրի բենթոնիտներից պատրաստված սովորական ու ձևափոխված բենթափոշիները: Այսպես, օրինակ, Ասկանի բենթոնիտներից պատրաստվում են.

— ակտիվացված բենթոփոշիներ սննդի արդյունաբերության կարիքների՝ ճարպերի ու բուսական յուղերի մաքրման, ինչպես նաև քիմիական արդյունաբերության՝ սովորական բազմաէֆիրների արտադրության համար,

— հատիկավոր կոոլլոիդային բենթոնիտներ՝ գինիների սպիտակեցման և կայունացման համար,

— հարստացված բենթոնիտ-բենթոկոլ՝ ավտոմեքենաների այրիչ մոմերի, տպագրական ներկերի խտացման (գործվածքների արդյունաբերության կարիքների) համար,

— նուրբ մանրատվածության մոնտմորիլլոնիտային բաղադրամաս բժշկության նպատակներով օգտագործելու և օծանելիքների արդյունաբերության համար:

Միջազգային շուկայում առավել մեծ արժեքներ ունեն բարձրորակ՝ ալկալային տիպի բենթոնիտներից պատրաստված բենթոկոլը, բենթոնը, բենթոմածուկները, գնդիկավորված բենթոնը և այլն, որոնց մեկ տոննան, ըստ մեկ հասած ոչ պաշտոնական տվյալների, գնահատվում է մոտ 1000 դոլար (ԱՄՆ-ի):

Հաստատված է, որ Սարիգյուղի հանքավայրի արդյունաբերական նշանակության բենթոնիտային կավերի մեջ մոնտմորիլլոնիտ կավային հանքանյութի (միներալ) պարունակությունը, որը և հիմք է հանդիսանում բենթոն, բենթոկոլ, զանազան բենթոմածուկներ պատրաստելու համար, կազմում է 70—98 տոկոս: Եթե ընդունենք, որ այժմ շահագործվող Կենտրոնական տեղամասում մոնտմորիլլոնիտի միջին պարունակությունը կազմում է 80 տոկոս (իրականում այն մոտ է 90 տոկոսին), և բենթոկոլի արտադրության ժամանակ կարող է տեղի ունենալ մոնտմորիլլոնիտի 10 տոկոսի կորուստ, ապա մեկ տոննա չոր բենթոնիտից հնարավոր կլինի ստանալ 720 կիլոգրամ չոր բենթոկոլ կամ բենթոն, որոնց վաճառքից կարելի է ստանալ 720 դոլար՝ սովորական բենթոփոշիների 10 դոլարի դիմաց:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանում հայտնի 50-ից ավելի հանքավայր-հանքաբերեվակումներից մանրազնին հետախուզված է միայն մեկը՝ Սարիգյուղի հանքավայրը, որը և շահագործվում է 1966 թ. սկսած: Իր հեռանկարային ռեսուրսներով շատ ավելի խոշոր՝ Նոյեմբերյանի հանքավայրում նախնական փուլով հետախուզված է Կենտրոնական տեղամասը, որտեղ հայտնաբերված և հաշվարկված պաշարները (բացհանքով արդյունավետ շահագործման ենթակա խորությամբ՝ 150 մ վրա) գերազանցում են Սարիգյուղի հանքավայրի այժմ շահագործվող Կենտրոնական տեղամասի պաշարներին: Չնայած դրան Նոյեմբերյանի հանքավայրը ոչ միայն չի շահագործվում, այլև նույնիսկ մանրազնին հետախուզված չէ: Լիարժեք գնահատված չեն նաև դրանց օգտագործման ուղղություններն ու հեռանկարները: Նշենք նաև այն, որ նախնական ուսումնասիրությունների արդյունքով պարզված է, որ Նոյեմբերյանի բենթոնիտները արդյունաբերության մի շարք ճյուղերի կարիքների համար կարող են դառնալ Սարիգյուղի բենթոնիտների լիարժեք փոխարինողները: Այսպես, օրինակ՝ Նոյեմբերյանի հանքավայրի Կենտրոնական տեղամասի հարավ-արևելյան թևի (Ենգեմուտի տեղանքի) ալկալային տիպի բենթոնիտները պիտանի են խորը հորատման, սև մետալուրգիայի, ձուլման տեխնիկայի և շատ այլ կարիքների համար իրենց իսկ բնական վիճակով: Մյուս տիպի բենթոնիտները՝ ալկալի-հողալկալային և հողալկալային, նշված ճյուղերի համար պիտանի են դառնում քիմիական ոչ բարդ վերամշակման (ձևափոխման) ենթարկելուց հետո (տեխնոլոգիան հայտնի է և կիրառվում է «Իջևանի բենթոնիտ» կոմբինատում): Սարիգյուղի բենթոնիտների որակը էլ ավելի բարձրացնելու նպատակով

Առաջարկվում է.

— հանրապետության բենթոնիտային կավերի հումքային հենքը մեծացնելու նպատակով մանրազնին հետախուզության ենթարկել Նոյեմբերյանի հանքավայրի Կենտրոնական տեղամասը, որի հաշվարկված և պաշարների պետական հանձնաժողովի (ՊՊՀ-ի) կողմից հաստատված պաշարները մշակման կենթարկվեն «Իջևանի բենթոնիտ» կոմբինատում, որից հանքավայրը հեռու է գտնվում ընդամենը 70 կմ:

— փոխել Սարիգյուղի հանքավայրի բարձրորակ բենթոնիտային կավերի հումքային հենքի վրա գործող «Իջևանի բենթոնիտ» կոմբինատի արտադրանքների ուղղությունները, վերակառուցելով կոմբինատի հոսքագծերի մի մասը դեպի բենթոնի, բենթոկոլի, բենթոմածուկների արտադրությունը: Առաջին իսկ հնարավորության դեպքում անմիջապես պետք է վերագործարկել պարապուրդի մատնված ակտիվացված բենթոփոշիների գործարանը, հասցնելով արտադրողականությունը գործարանի նախագծված հզորությանը՝ 10 հազ. տ տարեկան: Սրա հետ մեկտեղ, նոր արտադրատեսակների թողարկման քանակը հարկավոր է հասցնել 30 հազ. տոննայի: Այսպիսով՝ 40 հազար տոննա նոր արտադրատեսակների համար (10 հազ. տ ակտիվացված բենթոփոշիներ և 30 հազ. տ բենթոկոլ, բենթոն, բենթոմածուկներ և այլն) կպահանջվի մոտ 58 հազ. տ. չոր կավահումք, այսինքն մոտ 10 անգամ ավելի քիչ, քան արդյունահանվում էր 1976—1978 թթ.:

Վերջին հաշվով. Սարիգյուղի հանքավայրի խիստ բարձրորակ կավահումքից արտադրվող սովորական բենթոփոշիների մեծաքանակ (385—420 հազ. տ) և ցածր արդյունավետության արտադրանքներից անցնելով համաշխարհային շուկայում մեծ պահանջարկ ունեցող վերամշակված ու ձևափոխված բենթոնիտային արտադրանքների թողարկմանը, որոնց արժեքները միջազգային շուկայում գնահատվում են 85—100 անգամ ավելի թանկ, քան մինչև այժմ թողարկվող սովորական բենթոփոշիները, ձեռնարկության արդյունավետությունը մեկ տոննա արտադրանքի հաշվարկով, հնարավոր կլինի մեծացնել մոտ 75 անգամ: Սակայն ձեռնարկության գործող հզորություններն ու աշխատատեղերը պահպանելու, միևնույն ժամանակ Ռուսաստանի Դաշնության հետ կնքված պայմանագրային պարտավորությունները կատարելու՝ խորը հորատման, սև մետալուրգիայի, ձուլման արդյունաբերության կարիքների համար բենթափոշիների մատակարարման նպատակով առաջարկվում է սովորական բենթափոշիների արտադրությունը կազմակերպել Նոյեմբերյանի հողալկալի-ալկալային տիպի, համեմատաբար ավելի ցածրորակ և խոշորագույն պաշարներ ունեցող բենթոնիտների հումքային հենքի հիման վրա: Նշված ճյուղերի կարիքները՝ համաձայն դրանց հումքի նկատմամբ ներկայացվող տեխնիկական պայմանների պահանջի, բավարարելու համար անհրաժեշտ կլինի գոյություն ունեցող տեխնոլոգիաներով ոչ բարդ քիմիական վերամշակման ենթարկել

ԳԼԱՈՒԿՈՄԱ՝ ախտորոշում, բուժում

Ամերիկահայ ճանաչված ակնաբույժ, «Գիտություն» թերթի մշտական կիր Մարգար ՏԱՐՈՅԱՆԸ պատասխանում է Դալլասի մեր թղթակից Հովհաննես ՄՈՒՐԱԴՅԱՆԻ հարցերին: Գլաուկոմա՝ ախտորոշում, բուժում: Գլաուկոմա՝ աչքի ամենատարածված և նենգ հիվանդություն: Գլաուկոմա՝ ի՞նչ պետք է իմանա հիվանդը:

— Պարոն Տարոյան, ձեր բուժարանը համարվում է Դալլասի ակնաբուժական խոշոր կենտրոններից մեկը: Ես գիտեմ, որ Դուք ունեք աչքի հիվանդությունների ախտորոշման և բուժման հարուստ փորձ, իսկ ձեր բուժարանը հագեցված է ժամանակակից լավագույն ախտորոշող և հետազոտող սարքավորումներով: Հայաստանի «Գիտություն» թերթի ընթերցողներին և գուցե ակնաբույժներին անշուշտ, կհետաքրքրի գլաուկոմայի հիվանդության մասին որոշակի տեղեկություններ և մեկնաբանություններ, այդ հիվանդության ախտորոշման, ընթացքի, բուժման մեթոդների մասին: Որո՞նք են այդ հիվանդության կանխման և բուժման ամերիկյան և միջազգային հայեցակետերը, հիմնահարցերը, ինչո՞ւ է այդ հիվանդությունը կոչվում «նենգ», ո՞րն է այդ հիվանդության առանձնահատկությունը, նրա ախտորոշիչ հատկանիշները, ի՞նչ սկզբունքներ կան այդ հիվանդության բուժման ասպարեզում:

— Ձեր հարցադրումները ճիշտ են: Գլաուկոման այսօր ամենատարածված հիվանդություններից է: Այն, իրոք, նենգ է, որովհետև հաճախ ընթանում է գաղտագողի, տեսողության փոփոխությունը կամաց է, քան արագ սեռի: Սևամորթների մոտ բացանկյուն գլաուկոման 3—5 անգամ ավելի է, քան սպիտակամորթների մոտ, բացի այդ, սևամորթների մոտ հիվանդությունը ավելի արագ է զարգանում և դժվարությամբ է կանխվում և հաճախ հանգեցնում է տեսողության լրիվ կորստի: Նեղանկյուն գլաուկոման էսկիմոսների մոտ 4 անգամ ավելի շատ է, քան եվրոպացիների մոտ: Բարձր կարգի կարճատեսների մոտ գլաուկոմայի դեպքեր ավելի շատ են, քան նորմալ տեսողություն ունեցողների մոտ: Հեռատեսների մոտ գլաուկոմայի դեպքեր նկատվում են ավելի շատ, սակայն հավասար քանակով՝ թե՛ բացանկյուն և թե՛ սուրանկյուն գլաուկոմաներ:

Հիվանդությունը ունի ժառանգականության հատկություն, որը կազմում է ընդհանուր հիվանդների 50 տոկոսը:

Հիվանդության տոկոսը բարձրանում է արտրիտով, ինչպես նաև վահանաձև գեղձի բորբոքումով հիվանդների մոտ:

— Որո՞նք են գլաուկոմայի ախտորոշիչ հատկանիշները:

— Ընդհանուր տվյալներով, հիվանդության հիմնական հատկանիշներն են՝ աչքերի հանախակի արցունքակալում, գրգռվածություն լույսից, տեսողության վատացում: Սակայն այդ հատկանիշներն առկա են նաև աչքի այլ հիվանդությունների դեպքում, հետևապես վերը նշվածը անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար հատկանիշներ են: Մյուս ավելի ճշգրիտ հատկանիշները հայտնաբերվում են միայն լուրջ հետազոտության արդյունքում: Դրանք են եղջրաթաղանթի տրամագծի մեծացում ավելի քան 12 մմ, էլիպսաձևություն, որը բուժման կամ կասեցման դժվար շրջան է համարվում: Այս շրջանում հիվանդության վնասակար հատկանիշները հետևյալներն են՝

1. Օպտիկական նյարդի ֆիզիկական վնասվածքներ, աչքի ճնշման խիստ բարձրացում, ընդ որում, տարբեր մարդկանց մոտ ճնշման վնասակար մակարդակը տարբեր է:

2. Օպտիկական նյարդի հանգույցների ոչնչացում (կորուստ). վերջինս պարզվում է տեսողության դաշտի չափման մեթոդով՝ սարքավորման միջոցով կամ էլեկտրաախտորոշման թեսթավորման մեթոդով:

Նեղ կամ սուրանկյուն գլաուկոմա է կոչվում, երբ աչքի խնձորակի դիմացի խցիկի անկյունը փոքր է 20°-ից (III-IV դաս, նկ. 1): Այս դեպքում պահանջվում է մշտական հրսկողություն հիվանդության ընթացքի նկատմամբ, քանի որ դրության վերջին շրջանում, որը բուժման կամ կասեցման դժվար շրջան է համարվում: Այս շրջանում հիվանդության վնասակար հատկանիշները հետևյալներն են՝

1. Հեռատեսության աստիճանի արագ բարձրացում,

2. Աչքի ոսպնյակի հաստության փոփոխություն (ոսպնյակը հաստանում է),

3. Եղջերաթաղանթի տրամագծի փոքրացում,

4. Միաձանային թաղանթի շառավղի փոքրացման հետևանքով այն մոտենում է եղջերաթաղանթին,

5. Ճնշման խիստ բարձրացում (այս դեպքում ճնշումը խիստ բարձրանում է բրի փակվելու հետևանքով:

— Պարոն Տարոյան, հաճախ գլաուկոմայի առկայությունը բնակչության մեջ (հիվանդները) անգիտակից անընդհատ փոքրացումը արդեն փոքր անկյունների դեպքում կարող է բերել լրիվ անկյան փակման և տեսողության կորստի: Հսկողության հիմնական օբյեկտներն են՝

1. Հեռատեսության աստիճանի արագ բարձրացում,

2. Աչքի ոսպնյակի հաստության փոփոխություն (ոսպնյակը հաստանում է),

3. Եղջերաթաղանթի տրամագծի փոքրացում,

4. Միաձանային թաղանթի շառավղի փոքրացման հետևանքով այն մոտենում է եղջերաթաղանթին,

5. Ճնշման խիստ բարձրացում (այս դեպքում ճնշումը խիստ բարձրանում է բրի փակվելու հետևանքով:

— Պարոն Տարոյան, հաճախ գլաուկոմայի առկայությունը բնակչության մեջ (հիվանդներ), որոնց ճնշումը ցածր է 21 մմ/մերկուրի աստիճանից: Այս տիպի գլաուկոման կոչվում է ցածր ճնշման գլաուկոմա: Վերջին տվյալներով ապացուցված է, որ նույնիսկ 16 մմ/մերկուրի ճնշման դեպքում հաճախակի են աչքի նյարդի վնասվածքների դեպքեր և գլաուկոմա հիվանդություն: Այսինքն, ճնշման վտանգավոր սահմանը պիտի համարել ոչ թե ընդունված 21 մմ/մերկուրին, այլ 15 մմ/մերկուրի ճնշման աստիճանը: Ուրեմն բժշկական հսկողությունն անհրաժեշտ է դառնում նույնիսկ 15 մմ/մերկուրի և ավելի ցածր աստիճանների ճնշման դեպքում,

— Իսկ ինչպիսի՞ն է այսօր հիվանդության ախտորոշման միճակը:

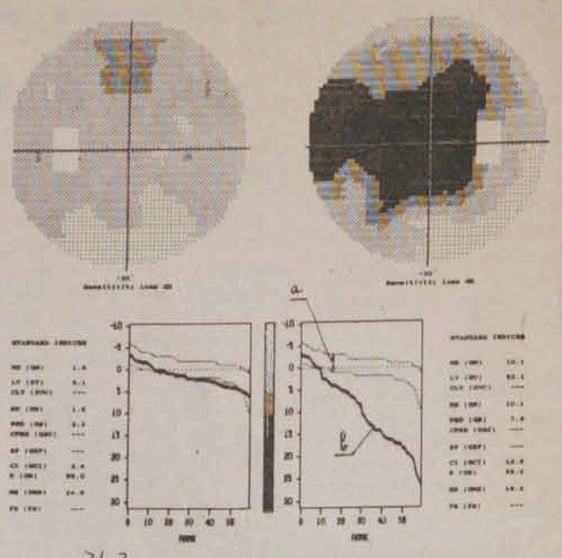

Նկ. 2

ը (տրամագիծը մեծանում է) և կենտրոնը շեղվում է աջ կամ ձախ (նկ. 2): 3. Սկավառակի ընդհանուր պատկերի (վիճակի) փոփոխություն. (ընդհանուր սկավառակի ձևվախեղում, անցքի տեղաշարժում, ներքին տրամագծի փոփոխություն, արյունատար անոթների դասավորության փոփոխություն ամբողջ մակերևույթի վրա (նկ. 2. բ):

Այս հատկանիշների առկայությունը և բնույթը բնորոշում են հիվանդության ընթացքը, նրա հետագա զարգացման կամ կասեցման հնարավորությունը: Սկավառակի փոփոխությունը, նրա ձևախեղումը և հատկապես էլիպսաձևությունը վկայում է այն մասին, որ սկավառակի վրա ուժային ազդեցություններ կան, որոնք կարող են լինել հիվանդագին երևույթների հետևանքով: Արյունատար անոթների լայնացում, նոր վնասակար արյունատար անոթների առաջացում և այլն:

Հատկանշական է այն փաստը, որ նյարդի սկավառակի փոփոխություններ համարյա միշտ կատարվում են որոշակի և նույն հաջորդականությամբ: Սկզբնական շրջանում փոփոխվում է սկավառակի աչքից դեպի ցած դեմքի դրսի կողմերի մասերը (ձախ աչքի ձախ և աջ կողմերը ներքևից), ապա դրսի կողմերը վերևից և միայն վերջում փոփոխվում են սկավառակի դեմքից դեպի դուրս մասերը: Այս պրոցեսը համարյա միշտ ընթանում է 5 տարվա ժամանակահատվածում: Սակայն այս ընթացքում միշտ չէ, որ հիվանդը զգում է տեսողության խիստ նվազում: Հիվանդությունը կանխելու համար անհրաժեշտ է բժշկի միջամտությունը հենց այս պրոցեսի ընկզբից: Գլաուկոմայի ախտորոշման կարևոր եղանակներից է լազեր-օֆտալմոսկոպիկ մեթոդը, որի էությունն աչքի տեսողության դաշտի զգայնության որոշումն է: Այդ քննությունը հնարավորություն է տալիս որոշել ամբողջ տեսողության դաշտի յուրաքանչյուր կետի վիճակը տվյալ պահին (նկ. 3): Սարքը համատեղված է համակարգչին, որը ի վերջո, տալիս է նաև համեմատական վիճակը նորմալ վիճակի հետ, հաշվի է առնված նաև հիվանդի տարիքը, առողջական վիճակը և այլն: Այս քննության տևողությունը 5—6 րոպե է, ի տարբերություն նախնական մեթոդի, որը տևում էր մեկ ժամից ավելի: Դուք հարցնում եք այսօրվա հիմնահարցերի մասին: Գլաուկոման սկզբունքորեն չի կարելի բուժել և վերականգնել կորցրածը, կարելի է կասեցնել հետագա զարգացումը և փրկել աչքը հետագա վնասներից, կարելի է երկարացնել նրա կենսունակությունը: Հատկապես հիվանդության վաղ կամ միջին շրջանում հնարավոր է որոշ չափի վերականգնում, բայց դա միայն տեսականորեն, իսկ գործնականում գլաուկոմա հիվանդության դեմ կարևորը ախտորոշումն է և լազերային թերապիայի միջոցով հիվանդագին և վնասակար երևույթների հետագա զարգացման կասեցումը: Այդ իրականացնելու համար այսօր գոյություն ունեն բազմաթիվ ճշգրիտ սարքավորումներ և տեխնոլոգիական մեթոդներ, որոնք մեծ հաջողությամբ կիրառվում են Միացյալ Նահանգների և շատ ուրիշ երկրների աչքի բուժման պրակտիկայում:

(Հատուկ «ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ» համար)

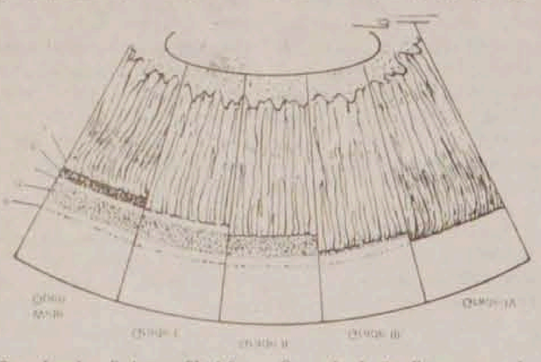

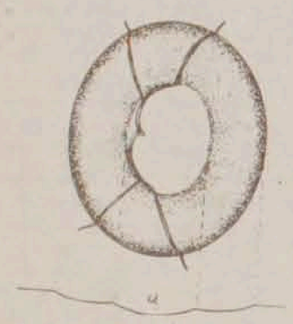

ա

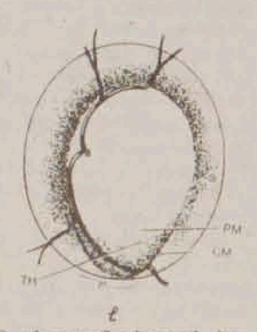

բ

ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ. «ԹՈՒՂԹ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆ»

Միջնադարի հայ գրականության և հոգևոր մշակույթի ականավոր դեմքերից մեկի՝ տաղանդավոր հեղինակի, հրապարակագիր և պետական-եկեղեցական գործիչ Ներսես Շնորհալու (1101—1173 թթ.) հարուստ և բազմաժանր ստեղծագործության մեջ առանձնակի տեղ է գրավում նրա «Թուղթ ընդհանրական» կանոնախրատական և հրապարակագրական երկը: Հետաքրքրությունն այդ ստեղծագործության նկատմամբ դարից դար արծարծվել է նոր մոտեցմամբ: «Թուղթ ընդհանրականը» առաջին անգամ տպագրվել է 1788 թ. Ս. Պետերբուրգում Հովսեփ Արղությանի կողմից: Նրա նպատակն է եղել օտարազգիներին ծանոթացնել հայոց եկեղեցու դավանանքին, հորդորել հայերին՝ հետևելու Շնորհալու խրատներին՝ ազգային դիմագիծը պահպանելու համար: 1825 թվականին երկը տպագրվել է Կ. Պոլսում, 1830 թվականին՝ Վենետիկում: 1847 թվականին Ավ. Խուդաբաշևի թարգմանությամբ «Թուղթ ընդհանրականը» լույս է տեսել ռուսերեն՝ թելադրված գործնական նպատակներով: Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսը Շնորհալու երկը դիտել է իբրև հայոց դավանանքի մասին մանրամասն տեղեկագիր, որ կարող էր վերջ դնել ռուսական մամուլում լույս տեսնող անհնպատ հոդվածներին: 1865 թվականին «Թուղթ ընդհանրականը» հրատարակվել է Էջմիածնում «...ի լրումն խնդրողացն բազմատենչ փափագանաց և յօգուտ համայն ազգիս»: Երկը տպագրվել է հետագայում ևս, սակայն չի ունեցել գիտաքննական-համեմատական հրատարակություն: Բնագրագիտական այդ աշխատանքը իրականացրել է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի աշխատակից, պատմական գիտությունների թեկնածու Էդվարդ Բաղդասարյանը:

Ի՞նչ է բերում գիտաքննական բնագիրը, որոնք են նրա առավելությունները: Ի տարբերություն նախորդ տպագրությունների՝ այս հրատարակությունը օժտված է գիտական ծանոթագրություններով: Բաղդասարյանը քննական բնագիրը կազմել է Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ութ ընտիր ձեռագրերի հիման վրա: Նա հիմնականում նկատի է ունեցել բոլոր այն տարբերությունները, որոնք լուրջ ճշտումներ են մտցնում բնագրում: Բաղդասարյանը, բնագրի հիմքում դնելով թիվ 912 ձեռագիրը, միշտ չէ, որ գերադասում է նրա տվյալները: Այլ ձեռագրերը նույնպես մասնակցում են բնագրի վերակազմմանը՝ ճիշտ ընթերցում տալու դեպքում: Ցանկալի էր միայն, որ կատարված որոշ ճշգրտումների համար ծանոթագրություններ բաժնում տրվեր հիմնավորում: Համեմատված ձեռագրերի հաջորդական դասավորության համար՝ հիմք ընդունելով միայն գրչության ժամանակը՝ Բաղդասարյանը չի անդրադառնում ձեռագրերի աղերսներին, նրանց էական առնչություններին: Բնագրագիտական արդի սկզբունքների տեսանկյունից քննադատելի կարելի է համարել նման մոտեցումը, որը, սակայն, արդարացվում է ձեռագրերի պահպանվածության լավ վիճակով, բնագրի ճշգրտությամբ:

Հրատարակությունն ունի ընդարձակ ներածություն, ուր Բաղդասարյանն անդրադարձել է «Թուղթ ընդհանրականի» պատմագիտական, հասարակական-քաղաքական նշանակությանը: Նա քննում է երկի երևան գալու հանգամանքները՝ կապված հայ իրականության մեջ տեղի ունեցող տեղաշարժերի հետ, անդրադառնում է նրանում արծարծված օտար մանուկներին հայկական ձևով մկրտելու, զինվորականության, տիրոջ ու ծառայի փոխհարաբերության, հայկական եկեղեցիների ներքին հարդարանքի խնդիրներին: Թեև «Թուղթ ընդհանրականի» ուսումնասիրությամբ զբաղվել են շատերը (Ղ. Ալիշան, Մ. Արեղյան, Գր. Հակոբյան, Աշ. Հովհաննիսյան և ուրիշներ), Բաղդասարյանը հանգում է ինքնուրույն, տրամաբանված եզրակացությունների: Նա չի խուսափում բանավիճելուց: Բաղդասարյանը իր տեսակետն է արտահայտում Ալիշանի ենթադրության շուրջ՝ Հայաստանում ասպետության լինելու մասին, չի ընդունում Աշ. Հովհաննիսյանի այն կարծիքը, թե «Շնորհալին հնազանդություն էր քարոզում Արևելյան Հայաստանի ազատությունը հափշտակած բռնավորների համար», քննադատաբար է վերաբերվում Շնորհալու առանձին բացատրություններին և խրատներին:

Իրականացնելով Ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականի» հրատարակությունը՝ Էդվարդ Բաղդասարյանը կատարել է շնորհակալ գործ՝ շրջանառության մեջ դնելով միջնադարյան հայ հրապարակագրության նշանավոր երկերից մեկը:

Հերիքնազ ՈՐՍԿԱՆՅԱՆ

Գևորգ Էմինի հիշատակին

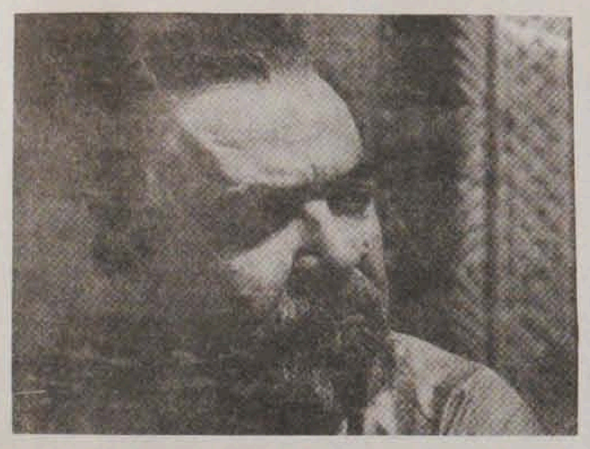

Սնա և Գևորգ Էմինը գնաց: Գնաց իր սերնդակից-գրչակից բարեկամների՝ Սևակի, Շիրազի, Սահյանի, Դավթյանի, Հրաչյա Հովհաննիսյանի, Սերո Խանզադյանի ետևից:

Այս անունները մեզ ուղեկցում են մանկության ու պատանեկության օրերից: Զարմանալի էր այս սերնդի գրական և կենսաբանական երկարակեցությունը. մեծ մասը անցան յոթանասուն տարվա սահմանը և մինչև վերջ շարունակեցին ստեղծագործել: Էմինը իր վերջին գիրքը, որ կազմված էր նոր բանաստեղծություններից, տպագրեց մահվանից ընդամենը մի քանի ամիս առաջ, Մերձավոր Արևելքում կատարած երկարատև ուղևորության ժամանակ:

Հիմա ես մտածում եմ, որ Էմինի և իր ընկերների երկարակեցությունը արդյունք էր մի զգացողության, որ միշտ չէ հատուկ արվեստի մարդկանց: Նրանք զինվորներ էին, հայ մշակույթի զինվորներ, նրանք ծառայում էին, և պարտքի զգացողությունը նրանց մեջ շատ ուժեղ էր, ինչպիսին էլ լինեին նրանք անձնական կյանքում, ինչ առավելություններ ու թերություններ ունենային: Զարենց ու Բակունց այս սերունդը չտվեց: Բայց ապերախտություն կլիներ մեր կողմից այդպես գնահատել նրանց վաստակը: Նրանք պահեցին ազգային ոգին, ազգային բանաստեղծությունն ու գրականությունը, և լավ պահեցին իրենց դժվարին ժամանակներում:

Էմինը վերջին տարիներին մի բանաստեղծություն գրեց, իսկապես սրտի ու բանականության խորքերից եկած մի ԻՆՉՈ՞Ի իր սերնդի ճակատագրի մասին.

Նրա մեղքն ի՞նչ էր,
Որ նա աշխարհ էր եկել
Լոկ մի շաբաթվա կյանքի համար,
Եվ, հակառակի պես, հենց այն շաբաթ,
Երբ անձրև էր, փոթորիկ,
Հրաբուխ ու մահ տարածամ...

Մենք ավելի շատ տեսանք Էմինի սերնդի կյանքի արտաքին փայլը, բայց ոչ ներքին դրամատիզմը... Եղան տարուբերումներ, ու զիջումներ, ու պարտություններ: Բայց հայ խոսքի, հայ մշակույթի դրոշը երբեք գետին չընկավ:

Վառ անհատականություններ էին այդ սերնդի մարդիկ, և այս ճշմարտությունը լիուլի վերաբերում է Գևորգ Էմինին: Բանաստեղծ, որ անուն ու համբավ նվաճեց ոչ միայն Հայաստանում, այլև ողջ Սփյուռքում, այլև նախկին խորհրդային պետության լայնարձակ տարածքներում: Էմինի տաղանդի ամենաբնորոշ առանձնահատկություններից մեկը նրա սուր և ճկուն խելքն էր, որով նա ոչ թիչ անգամներ բարձր է պահել հայ գրականության և հայ ժողովրդի անունը աշխարհի ամենատարբեր լարաններում:

Վերջին տասնամյակում մենք համոզվեցինք, որ Էմինը իշխանությունների առջև մեջք ծռողներից չէր, և հարմարվողականության շքահանդեսի մեջ Էմինի պահվածքը հարգանք էր ներշնչում:

Երեկ-մյուս օրը դեռ Էմինի հետ նիստեր էինք անում, մասնակցում գրական միջոցառումներին, ու թվում էր, որ Էմինը, որ իր մեջ զարմանալիորեն միացնում էր մեր հին դպրության և այսօրվա, նորագույն բանաստեղծության ավանդները, միշտ պետք է լինի:

Բայց ահա գնաց, միացավ հազար հինգ հարյուր տարվա մեր գրի մշակներին, և նրա պակասը միշտ զգալու ենք, մանավանդ մենք, որ շփվել ենք նրա հետ, լսել նրա կենդանի խոսքը: Մոռացվելու են բոլոր կողմնակի խոսակցությունները, մնալու է Էմինի վաստակը, Էմինի տաղանդավոր ու սրամիտ խոսքը: Թող որ Էմինը չստացավ հայոց պետական պարգևը, բայց եղավ հայոց բանաստեղծության ամենավաստակավոր մշակներից մեկը...

Ազատ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

«Ես, ինչ խոսք, ետ կգամ...»

Թարգմանությունն իրոք, դժվարին արվեստ է, և այստեղ խարկանքի տրվելը, «ողնաշար կոտրելը» շատ հեշտ է: Ոմանց թվում է, թե եթե երկու լեզուն էլ գիտեն (հասկանում, կարդում, գրում են), ուրեմն կարող են նաև թարգմանել: Մոլորություն է: Թարգմանության բանաձևի պահպանումը՝ «ճիշտ բառը ճիշտ տեղը դնելը», ամեն մեկի բանը չէ: Առավել ևս Վիսոկցու նման ոչ սովորական հեղինակի ոչ սովորական մտածելակերպի, օգտագործած բառամթերքի և շարադրության ոճարագայում, պոետական բարի «խուլիգանություն», երբեմն, գուցե նաև, գեղարվեստականության հաշվին, առելիքի անգոհեիկ «հայհոյականություն»: Լևոն Բլրուլյանի աշխատանքում այս պարտադիր պայմանը պահպանված է, և դա արված է, թվում է, մի ուսյ ջուր խմելու դյուրությամբ: Մինչդեռ դա արդյունք է արդար ու անուրանալի օժտվածության և, իհարկե, բարեխիղճ տքնանքի:

Միայն թարգմանիչը, ճշմարիտ թարգմանիչն է ի վիճակի «թարգմանական գյուտեր» անել: Դրանք կարող են լինել մեծ ու փոքր, նշանակալի և, կարծես՝ ոչ այնքան: Եվ յուրաքանչյուր «թարգմանական գյուտ» ձիրքի այն պայծառ փայլատակումի ակնթարթն է, որն օգնում է գտնել, ասել միակ ճշմարիտը և լավագույնս արտահայտել բնագրի ոգին: Վիսոցկու դեպքում, դարձյալ նկատի ունենալով նրա ինքնատիպությունը, այդպիսի գյուտերի դաշտ է ընձեռում գրեթե յուրաքանչյուր բանաստեղծություն, յուրաքանչյուր քառյակ, յուրաքանչյուր տող, և թարգմանչին հաջողվել է բավական հմտորեն «բռնել» այդ դաշտը:

Գրքի հեղինակի աշխատանքը է՛լ ավելի է արժեվորվում, երբ նկատի ես առնում, որ նա ոչ թե սոսկ պատրաստի մի գործ է ռուսերենից հայերենի վերածել, այլ տարիների փնտրտուքով նյութեր է ժողովել և ստեղծել օրգանական միասնությամբ շաղկապված մի մարմին, այն միաժամանակ լրացնելով գեղեցիկ ոճով շարադրված նախաբանով, որտեղ վերլուծված ու գնահատված է Վլադիմիր Վիսոցկու ստեղծագործությունը: Իսկ երգահան պոետի 1986—80 թթ. երգերի, հարցազրույցների, այլ հրապարակումների հիման վրա կազմված ինքնաներկայացումը և գիրքը եզրափակող ժամանակակիցների ու մտերիմների հուշագրությունները առանձին հրապույր են հաղորդում հրատարակությանը և ընթերցվում են մեծ հետաքրքրությամբ:

Պետք է շնորհակալ լինել Լևոն Բլրուլյանին, ճշմարիտ արվեստին հաղորդակցվելու այս հնարավորության, մեծահոչակ ու դժվարին հեղինակի տղամարդկային մարտընչող և անհաշտ ոճը, ինքնատիպ խոսքը հայերեն համարժեքով հնչեցնելու իր կարողության որակյալ պտղաբերությունը հրամցնելու համար:

Ֆելիքս ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»

Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ. հեռախոս՝ 22-44-26:
«Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն: Դասիչ՝ 69258, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 30.07.98 թ. (3434—3448):

Թերթի հովանավորն է «ԿԱՆԱՉ» ՓԲԸ

«ГИТУТЮН» («Наука») — газета НАН РА